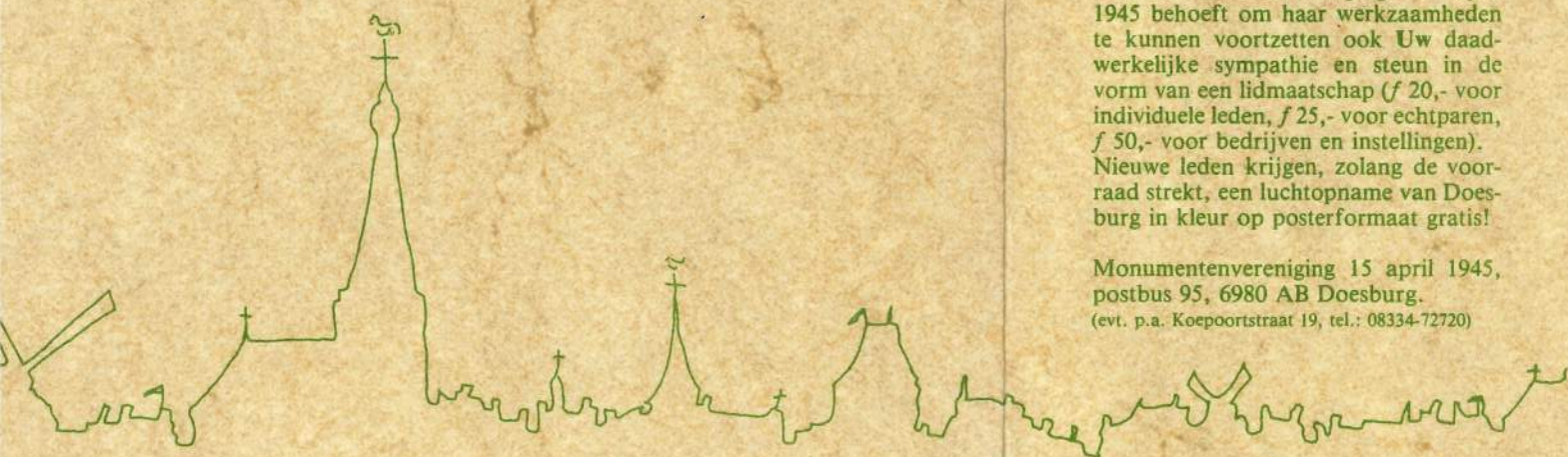

DOESBURG TEN VOETEN UIT

*een rondgang langs de
monumenten en vestingwerken
van een kleine Hanzestad*

G.J. Bouwhuis en J.W. van Petersen

De Monumentenvereniging 15 april 1945 beijvert zich voor het behoud en de verfraaiing van de oude Hanzestad Doesburg.

Oorspronkelijk in 1961 opgericht om de wederopbouw van de Grote of Martini-kerk te bevorderen (de toren is op 15 april 1945 -één dag voor de bevrijding- door de bezetter opgeblazen), zet de vereniging zich sinds 1967 in voor het monumentale karakter van de gehele binnenstad. Zij organiseert voor haar leden en belangstellenden informatie-avonden, zij zet zich in voor meer groen in de stad, stimuleert kleine restauratie- en herstelwerkzaamheden aan oude panden door informatie over materiaal- en kleurgebruik en, in bepaalde gevallen, door middel van een aanmoedigingspremie.

Zij wil een vraagbaak zijn voor al degenen die wat willen weten over de monumenten en de binnenstad van Doesburg. Twee maal per jaar komen de leden bijeen, t.w. op de *Poortersdag* in het voorjaar en op de *St. Maartensdag* in het najaar. Eveneens twee maal per jaar verschijnt het verenigingsorgaan *Oud Doesburg Nieuws*, met tal van artikelen en wetenswaardigheden over monumentaal Doesburg.

De Monumentenvereniging 15 april 1945 behoeft om haar werkzaamheden te kunnen voortzetten ook Uw daadwerkelijke sympathie en steun in de vorm van een lidmaatschap (f 20,- voor individuele leden, f 25,- voor echtparen, f 50,- voor bedrijven en instellingen). Nieuwe leden krijgen, zolang de voorraad strekt, een luchtopname van Doesburg in kleur op posterformaat gratis!

Monumentenvereniging 15 april 1945,
postbus 95, 6980 AB Doesburg.
(evt. p.a. Koepoortstraat 19, tel.: 08334-72720)

219:0520

63

DOESBURG TEN VOETEN UIT

ISBN : 90-70845-17-2

Uitgave : Monumentenvereniging 15 april 1945.
Postbus 95, 6980 AB Doesburg.

Tekst : G.J. Bouwhuis en J.W. van Petersen.

Tekeningen : G.J. Bouwhuis.

De afgebeelde gevels zijn op gelijke schaal weergegeven.

Druk : Drukkerij Zeegers BV - Doesburg.

DOESBURG TEN VOETEN UIT

*een rondgang langs de
monumenten en vestingwerken
van een kleine Hanzestad*

G.J. Bouwhuis en J.W. van Petersen

Doesburg, 1987

Monumentenvereniging 15 april 1945

Raadzaal van het stadhuis.

Een nieuwe gids voor onze binnenstad

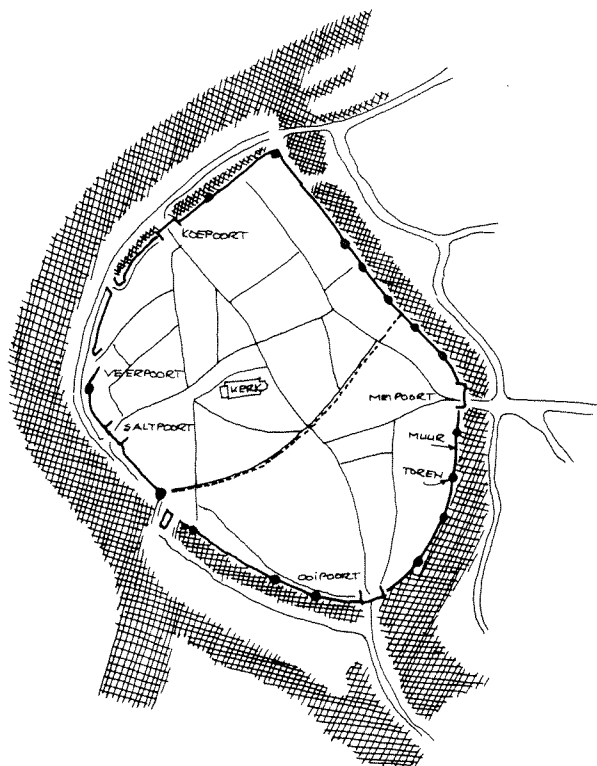
Wie wel eens de tijd neemt om door de binnenstad van Doesburg te dwalen, komt ongetwijfeld voor verrassingen te staan. Op ontelbaar veel plaatsen zijn namelijk sporen terug te vinden van het verleden. Soms groot en duidelijk, soms klein en onzichtbaar haast verscholen achter een eigentijdse luifel, maar daarvan nog wel een teken des tijds. Al deze sporen vertellen iets over de geschiedenis van de stad. Over de wijze waarop vroeger gebouwd werd, maar ook over wie er werkte en soms ook over de vele oorlogen of rampen die de stad troffen. Het lezen van die tekens is niet altijd even gemakkelijk. Soms is daar een gids voor nodig en daarom heeft de Monumentenvereniging 15 april 1945 bij gelegenheid van de 750e verjaardag van de stad twee deskundigen op pad gestuurd om die tekens op te sporen, ze te verzamelen en te verklaren. Die deskundigen zijn Gerrit Bouwhuis, van huis uit een bouwkundige en kenner van de bouwgeschiedenis en Jan van Petersen, onze stadsarchivaris.

Samen hebben zij dit prachtige boekje samengesteld, waarin zij met behulp van teksten en tekeningen een verhelderend inzicht geven in de bouwkundige luister van de stad.

Zij laten u ook de sporen zien die nu nog zichtbaar zijn van dat, soms rijke verleden. Al met al een onmisbare gids voor iedereen die geïnteresseerd is in de stad en haar verleden.

C.J.A. Scheepers
voorzitter Monumentenvereniging

De geschiedenis van Doesburg in het kort

Afb. 1

Doesburg in de 16e eeuw (naar J. van Deventer)

Het gedeelte boven de stippellijn is het oudste (13e eeuw). Het stadsdeel onder de stippellijn vormt de uitbreiding (14e eeuw).

Volgens de overlevering zou Doesburg zijn gesticht door de Romeine veldheer Drusus, die ook, als verbinding tussen de Rijn en de (Oude) IJssel de befaamde Drususgracht zou hebben doen graven. Zolang hiervoor echter geen steekhoudende argumenten zijn aan te voeren, blijft het verhaal hoogst twijfelachtig, temeer omdat tot nu toe geen bodemvondsten uit die tijd bekend zijn. Wat in ieder geval vaststaat, is, dat omstreeks het jaar 1000 van een permanente bewoning gesproken kan worden. Het moet een eenvoudige nederzetting zijn geweest op een oeverwal van de IJssel en Oude IJssel. De naam herinnert daar nog aan: *Does* wordt geacht te betekenen 'een begroeide hoogte temidden van vochtig gebied'. *Burg* of *Borg* kan zowel op 'berg' als 'burcht' duiden.

In 1237 werden de privileges, die de nederzetting in de loop der jaren had weten te verwerven, door Graaf Otto van Gelre dermate uitgebreid dat sindsdien van een stad kan worden gesproken.

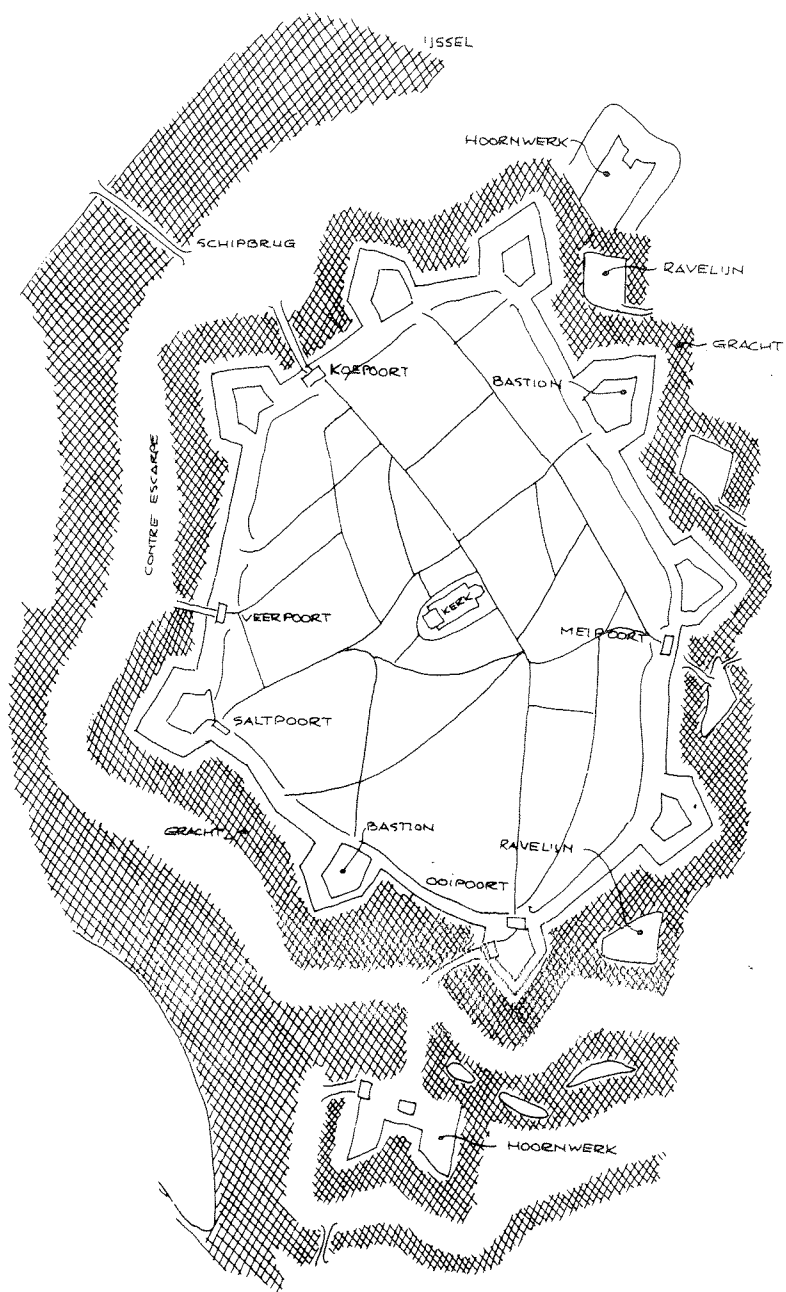
De grootte van de stad in haar oudste vorm staat echter voorsnog niet vast. Op grond van de spaarzame gegevens uit die tijd, gecombineerd met de natuurlijke gesteldheid, zou het denkbaar zijn dat de begrenzing van de nederzetting ongeveer het volgende beloop heeft gehad: Kloosterstraat-Boekholtstraat-Bergstraat-Paardenmarkt-Hogestraat-Windmolenstraat. Een ruimere of engere begrenzing blijft echter evengoed mogelijk. Bodemonderzoek zal wellicht nog eens het verlossende antwoord geven.

In 1343 gaf Graaf Reinald toestemming de stad te vergroten en nieuwe poorten, muren en grachten aan te leggen. In het zuidoosten van de stad kwamen toen de Mei- en Ooipoortstraat binnen de muren te liggen (afb. 1). Tot het einde van de 15de eeuw mocht Doesburg, inmiddels een Hanzestad geworden wier schepen alle rivieren bevoeren, zich in een grote voorspoed verheugen. Het geestelijke en sociale leven werd gestimuleerd door de aanwezigheid van een bloeiende Latijnse school, een tweetal zusterkloosters en een fraterhuis, alsmede door weldadige stichtingen zoals het Gasthuis e.d.

Als gevolg van oorlogsgeweld en door de toenemende verzanding van de IJssel zette kort voor 1500 de neergang voor Doesburg in. Sindsdien ontwikkelde Doesburg, dat steeds de tweede stad van de Graafschap is gebleven, zich meer en meer tot een rustig landstadje, waar een groot aantal inwoners van landbouw en veeteelt leefde. (Eerst in de jaren '80 van deze eeuw verlieten de laatste stadsboeren de stad!) In de 19de eeuw ontstond er een begin van industrialisatie die echter niet heeft doorgezet. Slechts de ijzergieterij die zich hier in 1893 vestigde is van nationale betekenis geweest.

Van niet te onderschatten belang was de rol van Doesburg als vestingstad (afb. 2). Aan het 'IJselfrontier' gelegen, werd de stad als een van de sterkste vestingen van ons land beschouwd. Het bezit ervan was aantrekkelijk voor vriend en vijand, die de stad in de loop der tijden met meer of minder succes belegerden. Zo werd de stad bijvoorbeeld in 1586, 1672 en 1813 stormenderhand genomen.

De permanente aanwezigheid van militairen, waaraan eerst in 1945 ten gevolge van de vernietiging van de Mauritskazerne een einde kwam, is van grote invloed geweest op het dagelijkse leven in de stad. Het garnizoen bracht niet alleen leven in de brouwerij en de middenstand geld in de la, maar stimuleerde bovendien het culturele klimaat. Met name in de 19de eeuw kende Doesburg een zeer gevarieerd cultureel leven. Dat kwam niet in het minst door het 'goedkope leven' (= lage prijzen, huren en belastingen) en de 'gezonde Geldersche lugt', welke beide eigenschappen een grote aantrekkingskracht uitoefenden op gepensioneerden, renteniers, oud-militairen en houd(st)ers van kostscholen. Door de aanwezigheid van een kantongerecht, uitstekende onderwijsinstellingen, maar ook door het houden van grote veemarkten kon Doesburg tot het laatste kwart van de vorige eeuw zijn functie als centrumplaats en tweede stad van de Achterhoek met ere handhaven. Daarna begon Doetinchem het echter in een steeds sneller tempo te overvleugelen. In Doesburg stagneerden woningbouw en industrialisatie. Bovendien was er geen ruimte voor uitbreiding, aangezien het feit dat Doesburg vestingstad was, tevens inhield dat het enige open terrein dat de gemeente bezat, namelijk het Molenveld, niet bebouwd mocht

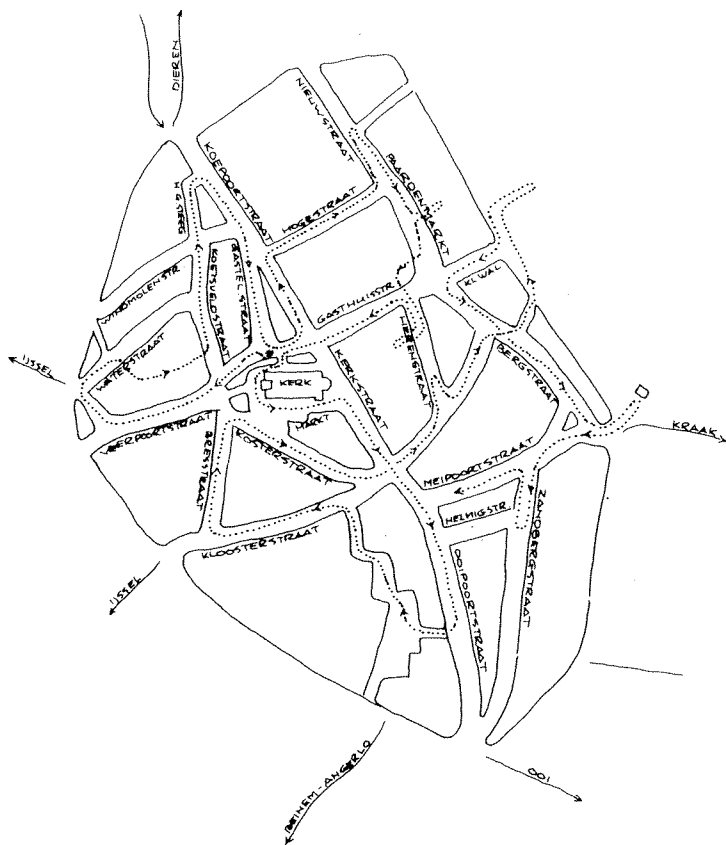

Afb. 2
Doesburg met vestingwerken ± 1640 met aanduiding van kenmerkende onderdelen.

worden. Na de eerste wereldoorlog verviel deze beperking, maar toen kwam al spoedig de algehele malaise...

Eerst na de tweede wereldoorlog kwamen er betere tijden voor Doesburg. Er kwam meer industrie (met name de blikfabriek) ten gevolge waarvan het inwonertal vrij snel toenam van 5000 in 1940 tot zo'n 8000 in 1963. Langzamerhand begon de stad toen ook haar slechte naam te verliezen die zij in de loop van de decennia daarvoor al of niet terecht gekregen had.

Een ongewild gevolg van de maatschappelijke stilstand tussen 1875 en 1945 is geweest het behoud van het historisch karakter van de binnenstad, die in 1974 werd aangewezen als beschermd stadsgezicht.

Afb. 3

Route stadswandeling.

* = vertrekpunt museum Roggestraat.

..... = *route*.

Een wandeling door oud Doesburg

Het uitgangspunt van onze stadswandeling is 'de Roode Tooren', museum voor Stad en Ambt Doesborgh, Roggestraat 9-13 (afb. 3). Hier kan men onder meer een authentieke kruidenierswinkel en een bedrijfsklare tabakskerverij bewonderen.

In 1707 kocht de Gelderse Rekenkamer het huis op de hoek van de Roggestraat en Kleine Kerksteeg, met de bedoeling het in te richten als gevangenis voor het Richterampt Doesburg, dat bestond uit het landelijk gebied rond de stad, met inbegrip van de dorpen Angerlo, Eldrik, Hoog-Keppel, Drempt en Olburgen. Al spoedig werd de gevangenis aangeduid met de naam van haar voorgangster, de *Roode Tooren*, een in 1673 door de Franse bezetter opgeblazen muurtoren nabij de Kleine Wal. In 1789 werd het inmiddels bouwvallig geworden pand, met het naastgelegen huis afgebroken, waarna een nieuw gevangenhuis verrees (Roggestraat 9-11). Het uiterlijk van dit gebouw is sindsdien nauwelijks gewijzigd. In de 19de eeuw deed het dienst als kantonnaal huis van bewaring, dat in 1889 werd opgeheven. Van 1890 tot 1975 was het als politiebureau in gebruik. In 1977 tenslotte, werd het als museum ingericht. Slechts de tralies in de zijgevel herinneren nog aan het grimmige verleden van het gebouw. Het kleine pandje nr. 13, dat in 1987 bij het museum werd aangetrokken, wordt al in de 16de eeuw vermeld, en was in de vorige eeuw ondermeer als tapperij, later als winkel, in gebruik.

Het pleintje voor het museum heette oorspronkelijk Vismarkt. Er stond tot kort voor de laatste oorlog een kleine markthal, waar handelaren uit Harderwijk en Elburg hun verse zeevis verkochten.

Het hoekhuisje Roggestraat 4, vanouds het *Schoutshuis* genaamd, was tot het eind van de 19de eeuw de ambtswoning van de eerste politiebediende. De kelder eronder diende als stadsgevangenis.

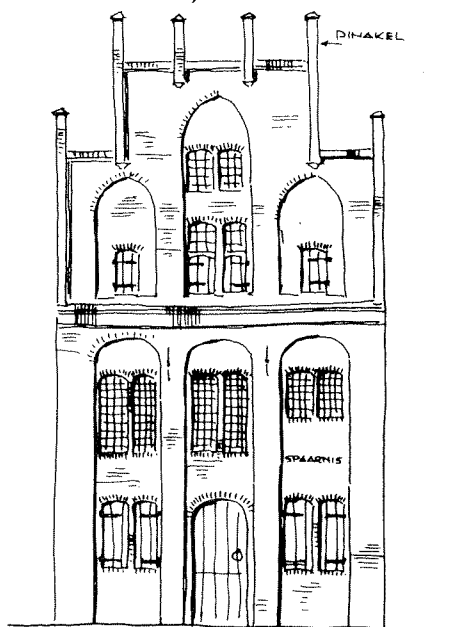
De monumentale achtergevel van het stadhuis in de rug houdend, lopen we nu verder de Roggestraat in. De straat dankt haar naam aan de roggemarkten die hier in vroeger eeuwen werden gehouden. Na de voormalige herberg *het Gouden Schepel* (Roggestraat 14) gepasseerd te zijn, komen we in de Veerpoortstraat. Oorspronkelijk heette het brede deel vooraan *het Mariënbeeldt*, denkelijk naar een Mariabeeld dat daar voor de reformatie gestaan zal hebben. Het aan de linkerkant van de straat gelegen woonhuis nr. 11 trekt nu onze aandacht.

Het pand met zijn hoge kelders en merkwaardige dakconstructie is vermoedelijk een van de oudste stenen huizen van de stad. Het huis dat voordien lange tijd in bezit van de invloedrijke familie Baerken was, diende in de 18de eeuw als herberg, waar *Deventer* uithing. Tot in de 19de eeuw was het als tapperij in gebruik.

Er tegenover (nr. 4/4a) lag de brouwerij, tevens herberg *het Zwarte Paard*. In nr. 10 was ook een tapperij gevestigd: *de Vier Scheepkens*. Zoals de naam doet vermoeden zal het wel een echte schippersherberg zijn geweest. Dat is ook niet zo verwonderlijk, als we bedenken dat de IJssel, de Oude IJssel en de haven eigenlijk vlakbij liggen.

De Veerpoortstraat, genoemd naar de Veerpoort, die aan het eind van de Korte Veerpoortstraat gelegen heeft, was vanouds een van de voornaamste wegen voor hen die via het veer de stad binnenkwamen of verlieten.

Over de oudste geschiedenis van het veer is nog weinig bekend. In de Middeleeuwen was er al sprake van een Veerpoort, zodat aangenomen mag worden dat daar ook het veer gelegen zal hebben. Op een gegeven ogenblik schijnt het echter te zijn verplaatst. In ieder geval lag het in 1583 benoorden de stad, bij het goed Oldenhaven. In het laatstgenoemde jaar kreeg de magistraat evenwel toestemming het te verplaatsen en een veerweg aan te leggen over de stadsweide 'de Staert', tegenover de Koeport. De verplaatsing van het veer heeft mogelijk in verband gestaan met de zich wijzigende loop van de IJssel, die zich in de loop der tijden steeds verder van de veste verwijderde zodat er een moerassig strangen-gebied ontstond, door hetwelk het verkeer zich moeilijk een weg kon bannen. In 1552 kreeg men toestemming de rivier door middel van een gegraven kanaal langs de stad te geleiden. In 1643 werd het veer over de nieuwe gegraven IJssel vervangen door een schipbrug, welke evenwel in 1672 door de Fransen werd vernield. Eerst in 1722 werd opnieuw een schipbrug gelegd.

Afb. 4
Veerpoortstraat 12, ± 1820.

Hoewel storm, ijsgang en oorlogsgeweld deze brug en haar opvolgsters bepaald niet onberoerd hebben gelaten, maakte de Doesburgse schipbrug tot 1952 een onmisbaar deel uit van het stadssilhouet. In het laatstgenoemde jaar verrees echter de lang verbeide vaste brug en verdween Neerlands, misschien wel Europa's, laatste schipbrug...

In het museum de Roode Tooren kan men er nog een model van bewonderen.

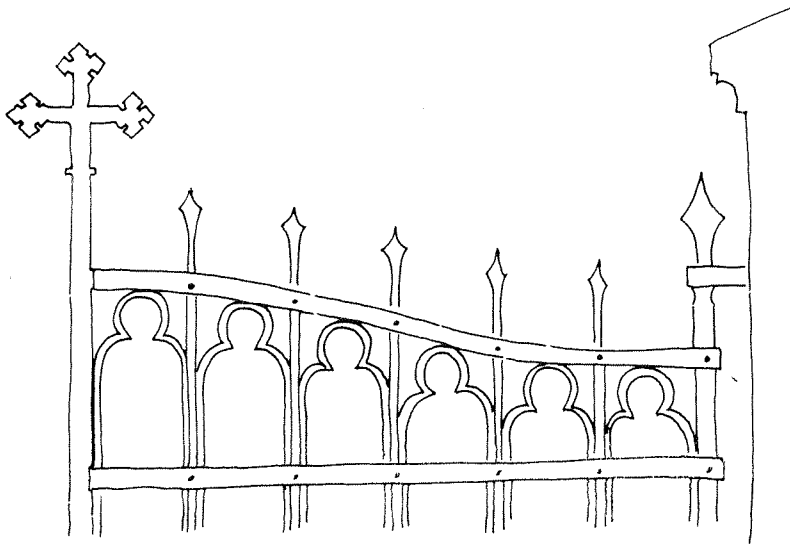
Veerpoortstraat 12 wordt het geboortehuis genoemd van Wemberich van Berchem, vice-admiraal van Holland en Zeeland, (ca. 1580-1653) (afb. 4). De grafstenen van de zeeheld en zijn echtgenote, benevens een te zijner nagedachtenis opgerichte gedenkplaat, vindt men nog in de Grote Kerk.

Wemberich van Berchem werd in 1580 of '81 in Doesburg geboren als zoon van Bernt van Berchem en Wendel Hoefsmijts. Als zeekapitein door een Hollandse rederij naar West-Indië gezonden, kwam hij daar omstreeks 1605 in de monding van een Cubaanse rivier tegen een Spaanse overmacht te staan. Ten einde met vriend en vijand de lucht in te gaan, liever dan zich te willen overgeven, gaf hij bevel het lont in het kruit te werpen. Als een van de weinige opvarenden, die hoewel zwaar gekwetst, het leven behielden, slaagde hij er in na enige tijd naar het Vaderland te ontkomen. Gedurende de daarop volgende tientallen jaren maakte hij een groot aantal zeereizen naar Azië, Afrika en West-Indië. In 1627 werd hij benoemd tot vice-admiraal van Holland en Westfriesland en als zodanig streed hij meermalen tegen zowel de Spaanse vloot als de Duinkerker kapers. Hij overleed op 30 mei 1653 en werd naast zijn vrouw begraven in de Grote Kerk alhier.

Het naastgelegen hofje van de Gestichten van Weldadigheid is een creatie van deze tijd. Oorspronkelijk stond er nog een huis naast nr. 12, en werd de plaats afgesloten met een woning, die, ook vanwege haar diepe tuin, welhaast een klein buiten mocht heten. Een deel van dit buiten werd gevormd door de laatste overblijfsels van het middeleeuwse weduwenhuis -oorspronkelijk Fraterhuis- waartoe het enige huizen verder gelegen poortje met de saterskop toegang gaf.

De Doesburgse vestiging van de Fraterheren dateert van 1426, toen de Zwolse broeders des gemenen levens wegens een conflict hun stad moesten verlaten. Een aantal verdrevenen vestigde zich eerst in een huurhuis hier ter stede, maar in 1429 kon men al overgaan tot aankoop van een gebouw gelegen tussen de tegenwoordige Veerpoort- en Waterstraat. Om allerlei redenen, o.a. vanwege de storende aanwezigheid van een groot aantal herbergen, beviel het de Fraters in deze buurt niet erg en in 1448 kochten ze een hoeve aan 'op de Berg', d.w.z. aan de Bergstraat (nu Nieuwstraat). Het verlaten huis kreeg nog hetzelfde jaar de bestemming van *weduwenhuis*, een weldadige stichting ten behoeve van de huisvesting van een aantal armlastige weduwen, opgericht door Evert van Bingerden. Meer dan drieëneenhalve eeuw bleef het pand als zodanig in gebruik, totdat men in 1811 naar de Hogestraat verhuisde. Toen kwam het huis in bezit van de familie De Vaynes van Brakell.

Oud-stadscommandant Luitenant-kolonel W. de Vaynes van Brakell bracht hier in november 1813 met groot gevaar voor eigen leven (door de kolonelshoed met Franse cocarde op te zetten, en zodoende op het

Afb. 5
Veerpoortstraat 16, toegangshek voormalige R.K. School.

eergevoel der Fransen te spelen) de moordende en met brandstichting dreigende, volkomen losgeslagen, Franse bezetting tot bedaren. Optredende als raadgever van de commandant der Pruisische invasielegers werd hier over het lot van Gelderland beslist. Zijn portret siert nog de burgemeesterskamer van het stadhuis.

Het ijzeren hek met het kruis herinnert aan de R.K. jongensschool die hier in 1870 werd gevestigd, en ten behoeve waarvan in 1917 een groot nieuw schoolgebouw op die plaats tot stand kwam (afb. 5). Nadat dit weinig fraaie bouwsel enige jaren geleden werd afgebroken, heeft men de situatie weer enigszins in oude toestand hersteld.

Aan de overzijde van de straat, op de plaats van het in deze omgeving detonerende pand nr. 15, stonden in het begin van deze eeuw twee aardige gevels, in de trant van nr. 19 (afb. 6). Daar was van 1858 tot 1880 de kostschool voor 'jonge meisjes uit den fatsoenlijken stand' van de gezusters Van der Haas gevestigd.

Het grote middeleeuwse pand nr. 22 valt op door zijn zogenaamde korfboognissen in de zijgevel. Deze voor Doesburg zo karakteristieke nissen, die zowel ter versiering als ter besparing van bakstenen -de muren zijn zo'n 60 à 70 cm. dik- dienden, zullen we nog vaker op onze wandeling aantreffen. Het huis heet vanouds *de Lomberd*, naar de bank van lening die er in de middeleeuwen in gevestigd is geweest.

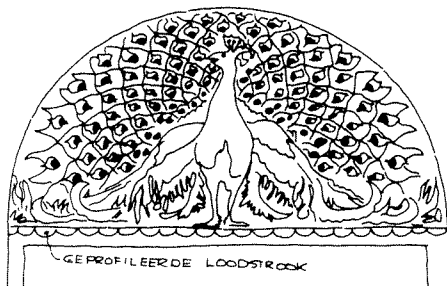
Nummer 24-26 diende in de 18de eeuw als woonhuis van de pastoor, die, met oogluikende toestemming van de autoriteiten, een schuurkerk achter in de tuin had doen bouwen. Deze kerk, die na 1812 o.m. als schouwburg in gebruik was, heeft gestaan ter plekke van de huidige percelen Waterstraat 13-19.

Afb. 6
Veerpoortstraat 15-17-19, omstreeks 1900.

Aan de andere zijde van de Veerpoortstraat, in het grote huis nr. 31 met de korfboognissen, was van 1867 tot 1889 de jongheerenkostschool van D.B. Mans gevestigd. Later kwam het in het bezit van de N.H. gemeente die het 'Pniël' doopte. Gedurende de tweede wereldoorlog was het als noodhospitaal in gebruik. Aan het eind van de straat wordt onze aandacht getrokken door het aardige Jugendstiltableau boven de ingang van huis nr. 35 (afb. 7).

We wandelen nu de Korte Veerpoortstraat in. Het hoekhuis rechts was tot voor enige jaren als stadsboerderij in gebruik. Er zijn nu twee woningen van gemaakt. Op de hoek van de Korte Veerpoortstraat en de Waterstraat, die we nu inslaan, staat een aantal gerestaureerde woningen. Oospronkelijk deed het hele complex dienst als herberg, waar *de Vergulde Wagen* uithing. In de grote schuur (Waterstraat nr. 25) werden de paarden en de wagens van de doortrekkende kooplieden gestald. De herberg, althans het hoekhuis met de opkamer, kan niet veel ouder zijn dan driehonderd jaar. In 1673 immers, hebben de Franse veroveraars alle stadspoorten, waaronder ook de Veerpoort die op deze plaats gestaan moet hebben, doen springen. Daarna zijn de aldus ontstane open plaatsen nog jarenlang braak blijven liggen, om vervolgens successievelijk volgebouwd te worden.

Afb. 7
Veerpoortstraat 35, jugendstil tegeltableau boven deur.

De Waterstraat is altijd een straat van kleine luiden geweest. Een deel ervan is zelfs lange tijd onbebouwd gebleven. De arbeidershuisjes die er in de 18de en 19de eeuw verzezen, zijn langzamerhand verkrot geraakt, daarna onbewoonbaar verklaard en tenslotte afgebroken. In plaats daarvan zijn voor enige jaren op de oude rooilijnen enigszins aan de omgeving aangepaste woningen gebouwd, waardoor men het intieme van dit straatje min of meer heeft kunnen handhaven.

Bij de parkeerplaats met de kastanjabomen gaan we rechts de voormalige speelplaats op, om vervolgens, achter het hofje langs, naar links te gaan. We lopen het tussen een aardig blank 'vertind' middeleeuws pandje en een modern woonhuis gelegen gangetje door dat uitkomt in de Koetsveldstraat. Voor 1700 heette deze straat, die daarna naar een der bewoners genoemd werd, *Jodenstraat*, een naam die herinnert aan het feit dat in Doesburg al heel vroeg - in ieder geval al in de 14de en de 15de eeuw - joden woonachtig waren. Links deze straat inslaande valt het oog op een groot middeleeuws woonhuis en rechts een aantal panden die gedeeltelijk als schuur e.d. dienen van huizen in de Roggestraat.

Na de kruising met de Waterstraat en vervolgens met de Windmolenstraat (genoemd naar de in 1945 door de bezetter opgeblazen windmolen die aan het eind van deze straat op de Wal stond) gepasseerd te zijn, komen we in de Heilige Geeststeeg, vroeger, naar zijn vorm, ook wel Elleboogsteeg genoemd. Onze aandacht wordt getrokken door het pakhuis rechts, met het opschrift *stoomkoffiebranderij*. Hier stichtte de winkelier W. van de Bold in 1910 zijn fabriekje, dat in 1924 van stoom op electriciteit overging. In het grote pand aan het kortste deel van de 'elleboog' was in de 18de eeuw een azijnbrouwerij gevestigd. Later was het o.m. als kostschool (van mej. S.M. Spit) en als bank in gebruik.

Ondertussen zijn we uitgekomen in de brede Koepoortstraat, genoemd naar de poort, die toegang gaf tot de weg die naar de vette stadswelden voerde.

De oorsprong van deze stadswelden schijnt te liggen in de steeds wisselende loop van de IJssel voor Doesburg. In 1483 werd een door aanslibbing verkregen waard, 'de Staert' genaamd, door de Magistraat in bezit genomen om vervolgens als stadswelde te worden gebruikt. Na de vergraving van de IJssel in 1552 ontstond aan de linkeroever van de rivier een groot weidecomplex, bestaande uit de Grote Stadswelde (of het Grote Eind), rechts van de Ellecomse dijk, grenzende aan de Fraterwaard en de Kleine Stadswelde (of het Kleine Eind), links daarvan, dus aansluitende aan de Loenense Middelwaard. Samen met de kleinere 'weidekens' besloeg het geheel ruim 80 ha. Oorspronkelijk diende dit als gemeenschappelijke weidegrond voor alle burgers van Doesburg. Als gevolg van de toename van de bevolking moest echter op een gegeven ogenblik worden bepaald dat alleen zij die (tegen een forse betaling), het zogenaamde *grootburgerrecht* verworven, danwel georven, hadden, gerechtigd waren tot de opdrift van drie melkkoeien op de stadswelden, waartoe ook de vermoedelijk nog oudere, aan de Oude IJssel grenzende, *Ooi en Koppel* (ca. 75 ha.) behoorden.

De voerlieden bleef het ondertussen toegestaan hun paarden op de stadswelden te weiden. Bij raadsbesluit van 24 februari 1876 werd 'de gelegenheid tot het verkrijgen van het opdrijvingsrecht op de weilanden

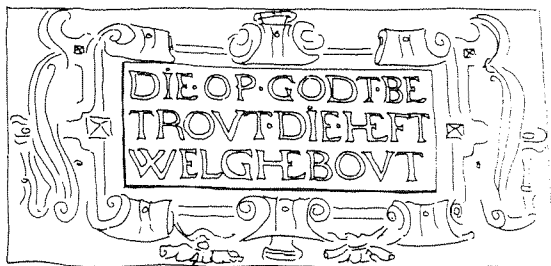
der gemeente gesloten'. Nadat de gerechtigde 'grootburgers' waren uitgestorven of uitgekocht, konden in principe alle inwoners tegen het daarvoor geldende tarief vee laten opbranden (= brandmerken) en inscharen. Na de tweede wereldoorlog werd overgegaan tot verpachting van de gronden. Bij de grenswijziging van 1971 waarbij de betreffende gronden in de gemeente Rheden kwamen te liggen, verloor Doesburg zijn eigendomsrecht op de stadswiden, die inmiddels voor een deel in het bezit gekomen zijn van de Gestichten van Weldadigheid.

Aan de overzijde van de hoek Heilige Geeststeeg/Koepoortstraat staat een kapitaal pand (nr. 44), waarin tot 1933 het Kantongerecht gehuisvest was. De zeer grote panden in dit deel van de straat dateren in hun huidige vorm van de tweede helft van de vorige eeuw. Daarvóór stonden hier vrij lage huisjes, waaronder de onvermijdelijke herbergen. We gaan nu naar rechts, waar we twee renaissance-gevels (nrs. 29-31) kunnen bewonderen. Het zijn de *Baerkenhuizen*, bij de Doesburgers ook wel bekend als het 'paard en het veulen', vanwege hun ongelijke hoogte. De gevels dateren van kort na de vrede van Munster, om precies te zijn van 1649, maar de huizen zelf zijn veel ouder. Eeuwenlang werd het dubbelhuis bewoond door de familie Baerken, die ten tijde van de geloofsvervolging der Katholieken een deel ervan als schuilkerk liet inrichten.

We vervolgen nu onze wandeling door de Koepoortstraat, waar voorheen de renteniers, predikanten, geneesheren en officieren van het garnizoen woonden, en die nog steeds de allure heeft van een deftige straat, in de richting van de twee opvallende treurbeuken. Rechts daarvan begint de Philippus Gastelaarsstraat. Voor 1945 heette het hier *Achter de Beitel* of *Beitelstraat*, naar de beitelvormige bebouwing aan de kant van de Koepoortstraat. In veel plaatsen zijn tijdens de bevrijdingsroes ondoordacht oude, zinvolle namen herdoopt, en ook Doesburg maakt daarop geen uitzondering. Ook hier valt het grote aantal deftige huizen op. Uiterlijk zien ze er veelal uit als vroeg 19de eeuws, maar in feite zijn de panden achter de voorgevels veel ouder.

Op de gevelsteen boven de uitstalkast van de drogist links in de straat leest men de aloude tekst *Die op Godt be trovt die heft welghebovt* (afb. 8).

Aangekomen op de voormalige Vismarkt hebben we de gelegenheid wat meer aandacht te schenken aan het op de hoek gelegen middeleeuwse stadhuis.

Afb. 8
Gastelaarsstraat 2, gevelsteen.

Van het tegenwoordige stadhuiscomplex is het hoge gedeelte, gelegen op de hoek van de Koepoort- en Roggestraat het oorspronkelijke schepenhuis. Hoe oud dit schepenhuis is, kan niet met zekerheid gezegd worden. Waarschijnlijk dateert het uit de vijftiende, mogelijke reeds uit de veertiende eeuw. Kort na het midden van de 17de eeuw besloot de magistraat het toen te klein geworden raadhuis te vergroten met het naastgelegen stadswijnhuis, om zodoende een stadhuis te verkrijgen 'tot eer ende respect van den raad'. Het stadswijnhuis, ook wel *Out Gelre* genaamd (zulks ter onderscheiding van het nabijgelegen *Nieuw Gelre*, de tegenwoordige *Waag*) dat qua bouw tenminste een eeuw ouder geschat wordt dan het schepenhuis, is het gedeelte met de fraaie achtergevel aan de Gastelaarsstraat.

In 1663 werd het werk aanbesteed en kwam de nieuwe ingang met daarboven het jaartal van de samenvoeging gereed. Ter plaatse van de vroegere wijnhuisdeur die uitkwam aan de Vismarkt, dus in de huidige achtergevel, kwam een schouw met, in pleisterwerk, Salomo's Oordeel, waaronder de volgende spreuk werd aangebracht:

Haec domus
odit nequitiam
punit crimina
amat pacem
conservat jura
honorat probos,

oftewel: dit huis haat de vijandschap, straft de misdaad, bemint de vrede, bewaart de rechten en eert de rechtschapenen. Dezelfde spreuk komt op meer plaatsen voor. Zo wordt zij o.m. gevonden in het gerechtshof van Pistoja (Italië).

In 1728 werd op de hoek van het stadhuis een zogenaamde drillkooi geplaatst. Vrouwen van lichte zeden, die door de magistraat waren veroordeeld om gedrild te worden, werden hierin rondgedraaid en vervolgens uit de stad verbannen. De steen, waarin de as van de kooi draaide, ligt er nog en staat hier bekend als *de blauwe steen*. Voor de blauwe steen, dat wil zeggen tussen Waag en Stadhuis, werd oudtijds markt gehouden en werden tevens de vonnissen door de scherprichter voltrokken. Bij de restauratie van het stadhuis, in de jaren 1939-1940, heeft men boven de steen, op de plaats waar vroeger een walvisrib hing, een beeldje van de stadspatroon Sint Martinus aangebracht.

In 1969 is het stadhuis uitgebreid met het aan de Koepoortstraat gelegen middeleeuwse pand *Hof Gelria*, dat lange tijd als logement in gebruik was.

Via de Roggestraat slaan we nu links de Koepoortstraat in, waar allereerst het tegenover het gemeentehuis gelegen monumentale bouwwerk *de Waag* opvalt.

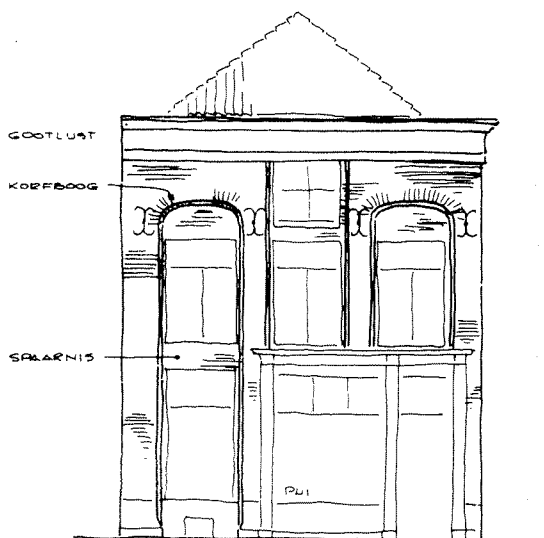
Men noemde dit gebouw vanouds *Het Hoge Huis Gelria* of *Nieuw Gelre*. In 1478 werd dit stadsbierhuis, dat tevens het monopolie had van de 'vreemde bieren', voor het eerst door de stad verpacht. Al spoedig werd het gebouw ook als waag gebruikt, niet zo verwonderlijk met de markt zo vlak voor de deur. Het pand, dat de eeuwen door zijn functie als herberg heeft kunnen handhaven en thans als de oudste in ons land wordt beschouwd, werd in 1949 door de heer J. van Heek van Huis Bergh in

oude stijl gerestaureerd. Het herbergt nu een restaurant, dat tevens het naastgelegen pand (voorheen *het Wapen van Groningen*) in gebruik heeft.

Evenals *de Waag* vertoont ook de voormalige bakkerij een paar huizen verder de ons inmiddels bekende korfboognissen (afb. 9). Het pand Koepoortstraat 16a-b-c, waarin nu drie woningen zijn ondergebracht was in de vorige eeuw het woonhuis van de familie Tengbergen. Van 1907 tot 1974 was hier het St. Elisabethsgesticht, een bejaarden- en ziekenhuis, gevestigd.

We gaan nu rechtsaf de Hogestraat in, na een blik geworpen te hebben op de hoekpanden, beide voormalige herbergen, namelijk nr. 24 *het Rode Hert*, en nr. 26 *de Pauw*, waarin in de 18de eeuw een synagoge en een bank van lening was ondergebracht. De Hogestraat voert ons, zoals de naam al zegt, naar het hoogste deel van de stad: *de berg*. Het schijnt een van de oudst bewoonde delen van Doesburg te zijn, getuige de urnenvondst die in de jaren '30 in deze straat gedaan werd. Vermeldenswaard is hier het grote gebouw aan de linkerhand, dat in de middeleeuwen als het *arme klerkenhuis* bekend stond.

Dit reeds in 1429 vermelde tehuis voor onvermogen leering van de plaatselijke Latijnse School, was een instelling van het Fraterhuis. Hier kregen scholieren, meest in de leeftijd tussen de 9 en 18 jaar tegen weinig of geen betaling, kost, onderdak en studiebegeleiding van de broeders des gemenen levens. Na de reformatie was het als woning van de rector der Latijnse School in gebruik. In 1811 kreeg het de functie van 'weduwenhuis', hetgeen het tot 1970 heeft vervuld. Nu doet het dienst als woning en atelier van een kunstenaarsgepaar.

Afb. 9

Koepoortstraat 12.

Trapgevel is vervangen door gootlijst, typerend is de rood geverfde baksteen.

Op het eind van de Hogestraat slaan we links de Nieuwstraat in, waar naast het garagebedrijf een oude muur te zien is. Het is het enige overblijfsel van het Klooster St. Catharina op den Bergh, ook wel Kleine Convent geheten.

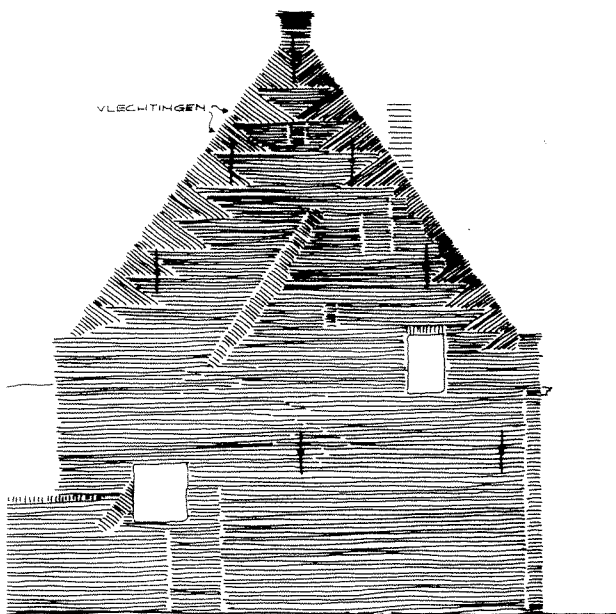
Dit klooster werd in of kort voor 1422 gesticht als een begijnhuis, waarvan de bewoonsters in 1443 de derde regel van St. Franciscus aannamen. In 1586 werd het door de troepen van Leicester geplunderd en grotendeels vernield. De kapel bleef echter behouden. In 1707 vond men bij graafwerkzaamheden op de plaats, waar deze tien jaar tevoren was ingestort, een kan met 361 munten, welke voor een bedrag van ruim f 7000,— verkocht werden. Kennelijk waren de kloosterzusters er dus nog in geslaagd althans hun geld voor de plundersaars te verbergen.

Tegenover het Kleine Convent, dat wil zeggen aan de andere kant van de straat lag voorheen het *Fraterhuis*.

In 1448 verhuisden de fraters, die tot dan een tussen de Water- en Veerpoortstraat gelegen pand bewoonden, naar een op deze plek gelegen behuizing, die in de daaropvolgende decennia sterk zou uitgroeien. De kapel van het nieuwe fraterhuis werd gewijd in 1459, de begraafplaats in 1472. In 1485 werd toestemming gegeven tot de bouw van een klokketoren. Deze schijnt inderdaad te zijn gebouwd, want in 1571 is er sprake van een 'horologe', waarmee een groot uurwerk bedoeld moet zijn. In datzelfde jaar 1571 werd op grond van de pauselijke bul van 1568, die inhield dat personen die zonder geloften te hebben afgelegd, toch een soort ordekleed droegen, zich onder een kloosterorde dienden te stellen, ofwel hun kleding moesten afleggen en tot de stand van wereldlijk priester overgaan, de gemeenschappelijke samenleving opgeheven. Zes van het toen nog aanwezige tiental fraters zouden vicarissen worden, waartoe het complex in zes woningen zou worden verdeeld. Een paar jaar later maakte de reformatie een einde aan de fratergemeenschap. Ook het fraterhuis heeft ernstig onder de troepen van Leicester geleden. Het gebouw werd geplunderd en de kostbare bibliotheek in het openbaar verbrand.

Wat er na 1586 nog van het Fraterhuis over was gebleven, werd gedeeltelijk afgebroken teneinde te dienen als bouw materiaal ter reparatie van o.m. de Grote Kerk. De resterende gebouwen werden in de 17de en 18de eeuw gebruikt als garnizoensgevangenis en woning voor de provoost-geweldiger, een militaire functionaris die belast was met de bewaring van bestrafte soldaten. Het huidige pand Nieuwstraat 6 is waarschijnlijk het laatste overblijfsel van het eens zo fiere Fraterhuis.

Nadat we verderop in de Nieuwstraat (de nrs. 5-11) enige fraaie voorbeelden van vroeg 19de eeuwse bouwkunst hebben bewonderd, keren we op onze schreden terug en gaan nu, in tegengestelde richting, de Paardenmarkt op. Links zien we, wat teruggelegen, het *Hof van Wisch*. Het is het laatste overblijfsel van de stadswoning van de heren van Wisch. Zoals ook nog aan de moet in de zijgevel van het perceel Bergstraat 16-20 te zien is, stond er oorspronkelijk een poorthuis voor (afb. 10). In 1805 stortte de poort tijdens een storm in, waarna ze werd afgebroken. De zojuist vermelde drie huisjes deden eeuwenlang dienst als schuur van het achtergelegen huis, dat een nadere beschouwing verdient.

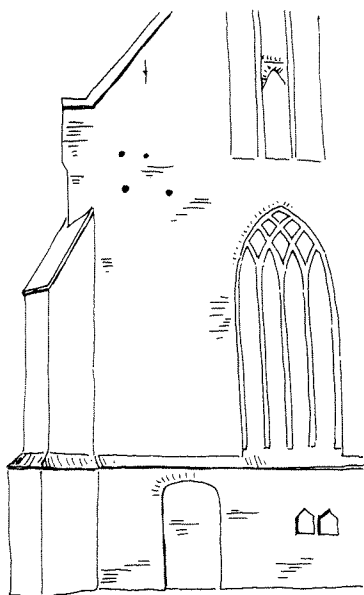

Afb. 10
 Paardenmarkt 20, zijgevel.
Verschillen 'moeten' zijn waar te nemen.

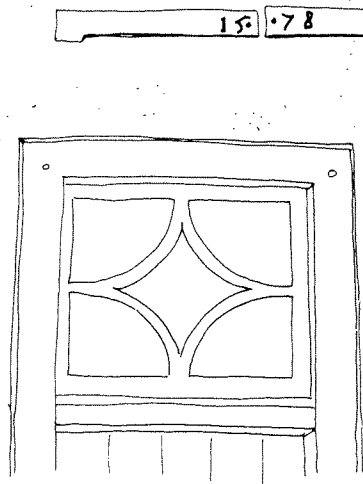
In 1405 bestemde Dirck Gruter, priester en vicaris van het St. Catharina-altaar in de Grote Kerk, dit huis tot woning voor de vicarissen van St. Catharina en van St. Jacob en St. Nicolaas, alsmede voor enkele andere geestelijken, die ondermeer met de armenzorg belast waren. Toen bij de in 1969/'70 plaatsgevonden restauratie en inrichting als Remonstrantse kerk religieuze muurschilderingen aan het licht kwamen, heeft men aangenomen te doen te hebben met de kapel van het Fraterhuis. Archiefonderzoek heeft later evenwel aangetoond, dat het Fraterhuis meer noorderlijk gelegen heeft, en dat het bewuste huis een vicariehuis is geweest. Na de reformatie kwam het huis leeg te staan, waarna het in de jaren 1617/'18 vanwege het Zutphens geestelijk rentambt werd gerepareerd en aan de tweede predikant van de Grote Kerk te Doesburg gegeven. Na vele predikanten te hebben gehuisvest, raakte het pand in 1756 in particuliere handen.

Verder de Paardenmarkt aflopend zien we rechts de koorzijde van de Gasthuiskerk, waarin een viertal stenen kogels is ingemetseld als herinnering aan een beleg van Doesburg, vermoedelijk dat van 1672, toen de Fransen de stad innamen (afb. 11). Door het smeedijzeren hek gaan we het Gasthuishofje binnen.

Het Hospitaal of Gasthuis werd gesticht kort na 1337 en diende aanvankelijk zowel als herberg voor arme en zieke reizigers als voor verblijf van

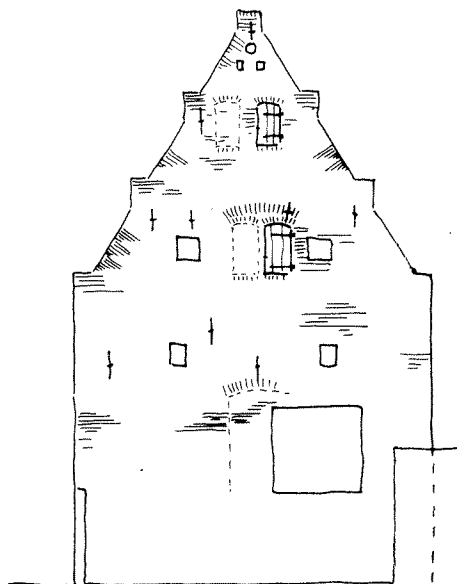
Afb. 11
Gasthuiskerk, achtergevel.
Ingemetselde kanonskogels.

Afb. 12
Gasthuishofje, proveniershuizen.
Deel van kruisvenster met jaartal.

oude en gebrekkige lieden. In de loop van de 17de eeuw verloor het echter zijn eerste functie. Niet alleen behoeftige ouden van dagen werden in het Gasthuis opgenomen; ook meer vermogende personen verwierven er zich -tegen betaling- gaarne een plaatsje, zodat zij van een goede verzorging verzekerd waren. De huidige Gasthuiskerk heeft waarschijnlijk oorspronkelijk dienst gedaan als slaap- en ziekenzaal, waar weliswaar ook godsdienstige plechtigheden plaats vonden. Naarmate het gasthuis-complex zich uitbreidde met andere gebouwen, begon de religie in de oude gasthuiszaal de overhand te krijgen en ging men van 'kapel' spreken. Aangezien het voornaamste altaar aan Sint Anthonius was gewijd, kreeg het de naam van Sint Anthoniuskapel. Sinds de reformatie diende de gasthuiskerk voor verscheidene functies, waaronder noodkerk en onderkomen voor militairen. In 1735 werd het de Lutherse kerk gegeven. Sinds enige tijd dient het gebouw behalve als Lutherse kerk ook als bedehuis van de Gereformeerde Kerk.

Vanuit het hofje is te zien dat de kapel oorspronkelijk tweebeukig is geweest. De zogenaamde provenierswoningen (van *preuve* = dagelijkse voedseluitdeling) dateren uit de 16de eeuw, zoals ook uit de bij de laatste restauratie tevoorschijn gekomen gevelsteen met het jaartal 1578 blijkt (afb. 12). Bij de genoemde restauratie heeft men steeds twee huisjes samengevoegd tot één nieuwe woning, zonder evenwel de voorgevels aan te tasten.

Afb. 13

Gasthuisstraat 18, achtergevel met sporen van vroegere gevelopeningen.

Wanneer we het Gasthuishofje door het andere hek verlaten, komen we in de Gasthuisstraat. De huizen naast de poort (nrs. 13-17) maken deel uit van het Gasthuiscomplex. In vroeger eeuwen was op deze plaats de Gasthuisbrouwerij gevestigd. Later, namelijk van 1824 tot 1884 stond hier de 'gemeentelijke school voor niet betalenden' (armenschool). Aan de overkant van de straat zijn twee aardige Gelderse gevels te zien. Ze sieren de aan de Heerenstraat gelegen zijgevel van het huidige postkantoor. Van 1817 tot 1822 was hier de Franse kostschool van Jean Paul Trautman gevestigd. Omstreeks 1875 werd het als post- en telegraafkantoor ingericht.

Als we verder de Heerenstraat ingaan, kunnen we na ongeveer vijftig meter een ijzeren hek inlopen en een blik werpen op de middeleeuwse achtergevel van Gasthuisstraat 18 (afb. 13) en de schilderachtige gevelpartij van de *Commanderij*, eertijds de zetel van de commandeur van de Duitse Orde en tevens pastorie van de Grote Kerk.

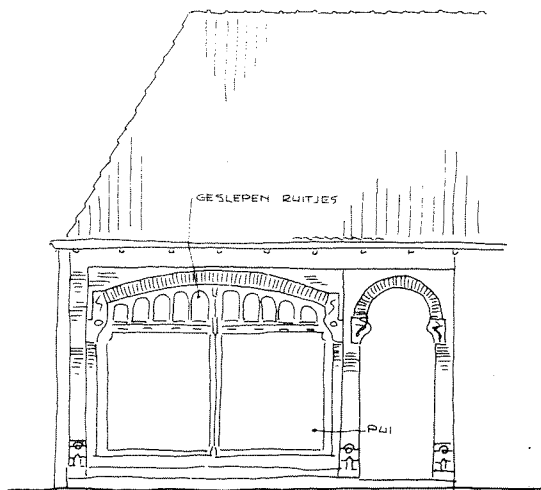
Krachtens de in 1286 gevallen uitspraak in het geschil tussen de Ridderlijke Duitse Orde en het Klooster Bethlehem bij Doetinchem kwam het patronaatsrecht over de parochiekerk van Doesburg (welk recht in 1228 door Hendrik, Heer van den Bergh, aan het klooster geschonken was) aan genoemde orde. Ten gevolge daarvan kreeg Doesburg een eigen commanderij, waar de commandeur, tevens pastoor, zetelde. Na de reformatie bleef het commandeurshuis aanvankelijk aan de Duitse Orde,

maar in 1657 kocht de stad het aan om het vervolgens als weeshuis in te richten. Omdat het aantal wezen gering was en de weinige kinderen veelal werden uitbested, is het niet voortdurend en dan nog maar gedeeltelijk, als zodanig in gebruik geweest. Vanaf het einde van de 18de eeuw werd een deel ervan als concertzaal verhuurd. Onder die naam staat het ook nu nog wel bekend. Thans is er een kegelcentrum in ondergebracht. Ook vindt men er het *museum voor fotografie*.

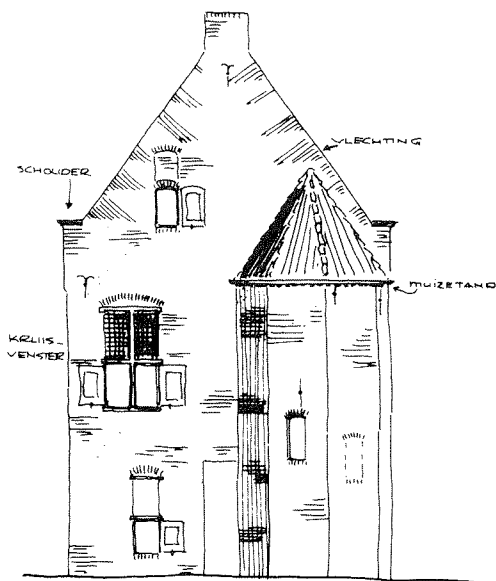
Het nogal massale pand Heerenstraat 13-13a moet ooit deel hebben uitgemaakt van het grote middeleeuwse complex van het *Hof van Arcen*. In de 19de eeuw was het o.m. als kazerne, Latijnse school, postkantoor en ambachtsschool in gebruik.

Weer terug in de Gasthuisstraat zie we links de aardige Jugendstilgevel van een rijwielhandel (nr. 16), uit 1904 (afb. 14). Vervolgens liggen op ongeveer dezelfde hoogte aan weerszijden van de straat drie middeleeuwse panden, links nr. 8, waarin thans een drukkerij in gevestigd is, en rechts de nrs. 1 en 3. Het diepe perceel nr. 3 dat tot na de oorlog als geneverstokerij in gebruik was en thans als woning en verkoopruimte van een antiquair dienst doet, bezit een interessante, van beschilderde traptreden voorziene, middeleeuwse traptoren (de achtergevel met traptoren is goed te zien vanaf de openbare terreinen aan de Hogestraat, afb. 15). Helaas is over de oudste geschiedenis van dit pand, dat welhaast geen gewoon woonhuis kan zijn geweest, verder niets bekend.

Huis nr. 4, de huidige Hervormde pastorie, is het geboortehuis van Alexander Ver Huell, een thans vrijwel vergeten, maar in de 19de eeuw beroemd, humoristisch tekenaar.

Afb. 14
Gasthuisstraat 16, 'Jugendstil', voorgevel.

Afb. 15
Gasthuisstraat 3, achtergevel met toren.

Alexander Willem Maurits Ver Huell werd op 7 maart 1822 alhier geboren als zoon van Quirijn Maurits Rudolph Ver Huell, zeeman, insectkundige en niet onverdienstelijk tekenaar, en van jonkvrouwe Louise Christina Johanna Hester de Vaynes van Brakell. Alexander, die niet lang na zijn geboorte naar Rotterdam verhuisde en het grootste deel van zijn leven in Arnhem doorbracht, werd alom gevierd als romantisch tekenaar, vooral van caricaturen. Uit zijn grote vermogen schonk hij met milde hand aan verscheidene instellingen. Als een verbitterd man, o.m. omdat hem geen Koninklijke onderscheiding was ten deel gevallen, overleed hij ongehuwd te Arnhem op 28 mei 1897. Hij werd naast zijn vader begraven op de openbare begraafplaats te Doesburg, aan welke stad hij een legaat van f 77.500,— had vermaakt ten behoeve van de aanleg van een vaste brug of een spoorwegaansluiting.

Vanuit de Gasthuisstraat lopen we nu de Roggestraat in, met links het gebouw van de van 1805 daterende societeit 'de Harmonie'. Tegenover het stadhuis gaan we links de Kleine Kerksteeg, ook wel Wijnhuissteeg genoemd, in. Hier wordt onze aandacht getrokken door de middeleeuwse zijgevel van het pand Roggestraat 7, waarin in de vorige eeuw de herberg *het Wapen van Amsterdam* was gevestigd. Reeds in de 14de eeuw was dit gebouw in gebruik als vleeshuis: de enige plaats in de stad waar in het openbaar vlees verhandeld mocht worden. Het steegje komt uit op het kille, op het noorden gelegen deel van het kerkhof, dat tot 1829 als begraafplaats voor de arme diende. Naar rechts gaande komen we voor de kerktoren te staan.

De toren is met zijn ca. 95 meter een van de hoogste van ons land. Bij helder weer kan men vanaf de omloop Deventer, Nijmegen, Elten en zelfs de Rijnbrug bij Emmerik zien liggen. Door de grote hoogte en vanwege de aanwezigheid van ijzeroer in de grond is de toren in de loop der tijden meermalen door de bliksem getroffen. In 1783 voorzag de latere generaal Krayenhoff de toren, als eerste in den lande, van een bliksem-afleider. Vandaar dat men de Doesburgers wel eens spottend 'bliksem-trekkers' noemt.

Op 15 april blies de bezetter de toren op. Gelukkig kon in 1959 een begin worden gemaakt met de herbouw ervan en omstreeks dezelfde tijd met de restauratie van de kerk, die eveneens ernstig had geleden. In 1972 zijn kerk en toren officieel opnieuw in gebruik genomen. Bij het naar beneden komen van de toren is een deel van de klokken gespaard gebleven. Zo dateren enige klokken van het carillon nog uit de tijd dat de gebroeders Hemony het samenstelde (1656). De twee grote luidklokken schenen aanvankelijk de ramp goed te hebben doorstaan. De grootste daarvan was de zogenaamde middagklok die om 12 uur 's middags luidde, terwijl de kleinere als poortersklok of papklok zich om negen uur 's avonds deed horen. Kort na 1980 bleek de grootste, uit 1549 daterende, klok echter scheuren te vertonen, zodat de kleinere klok, die in 1639 werd gegoten, thans beide functies vervult.

De Grote of Martinikerk (breedte ca. 30 m., lengte ca. 75 m.) is een laat Gothische basiliek, opgetrokken in middeleeuwse baksteen en tufsteen. In de huidige vorm dateert ze uit de periode ca. 1490-1530. Tijdens de laatste restauratie werden de fundamenten van een kleinere tufstenen voorgangster met een lengte van ca. 40 meter en een breedte van ca. 15 meter blootgelegd. De omtrekken ervan heeft men in de vloer vastgelegd. Van het neerhalen van de toren heeft ook de kerk ernstig geleden. Ondermeer werd het orgel en het grootste deel van het meubilair vernield. De rijk besneden preekstoel uit 1610 bleef gelukkig behouden. Bezienswaardig zijn vooral de houten gewelfbetimmering, de gietijzeren vensters in en bij het koor, de grafzerken en de muurschilderingen, die nadat ze bij de restauratie waren afgenomen, sinds kort weer zijn aangebracht.

Het huidige koororgel werd in 1953 door de fa. Flentrop te Zaandam gebouwd. Het grote 75 registers tellende orgel dat in 1915 door de fa. Walcker uit Ludwigsburg werd vervaardigd, is afkomstig uit de gesloopte Gereformeerde Nieuwe Zuiderkerk te Rotterdam. Het is het grootste electro-pneumatische orgel van ons land.

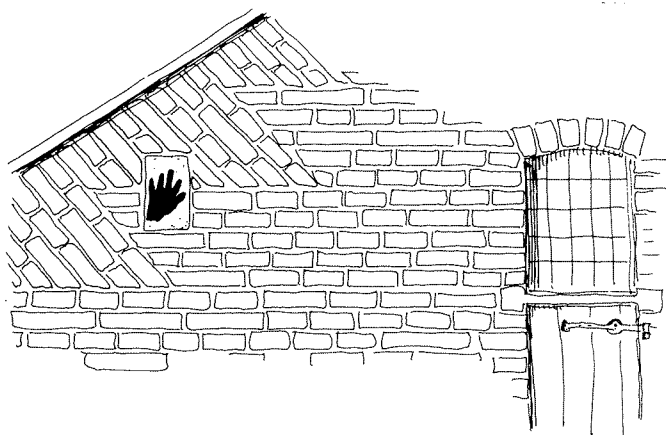
Met de rug naar de toren staande kijkt men in de Torensteeg, die in de Veerpoortstraat uitkomt. Op de hoek van die steeg, aan het kerkplein, waar nu de Nieuw Apostolische Kerk staat, lag sinds 1800 de Synagoge, die in 1805 werd vergroot en vervolgens in 1898 geheel werd verbouwd. Tengevolge van het laten springen van de toren in 1945 werd het gebouw zwaar beschadigd. Enige jaren daarna is het afgebroken.

Vanaf het voormalige kerkhof, nu Markt geheten, heeft men een aardig zicht op de *Oude Smidse* (Kosterstraat 36) en het tegenover gelegen pand op de hoek van de Koster- en Bresstraat, de *IJseren Hoedt* geheten. Van oorsprong een rijke burgerwoning, werd het laatstgenoemde huis in 1861 ingericht als mi-

litair hospitaal of *infirmierie*, ten dienste van het garnizoen. Na de oorlog verloor het die functie. Enige jaren geleden werd het gerestaureerd en verbouwd tot drie woningen. Het in het oog vallende beeldhouwwerk, voorstellende grootmoeder en kind die naar de markt gaan, is een schepping van de plaatselijke kunstenaar Theo Renirie. De richting waarin het paar zich schijnt te bewegen, gaan ook wij: langs het schip van de kerk. De grote zijdeur van de kerk heette oudtijds de *schooldeur*, omdat er tegenover, op de plaats waar nu de leilinden staan, de Latijnse School gelegen was. Het pand is helaas op het eind van de vorige eeuw afgebroken. Het achter de bomenrij schuilgaande café *het Zwijnshoofd* met de grappige varkenskop in de gevel herinnert nog aan de tijd dat daar varkensmarkt werd gehouden. Links, aan het koor van de kerk, zien we de consistoriekamer, in de achtergevel waarvan een zwarte steen met de afbeelding van een gespreide hand ingemetseld is. Het staat in Doesburg algemeen bekend als *het handje van Haanappel* (afb. 16).

Zoals eerder reeds medegedeeld had de toren van de Grote Kerk meermalen te lijden van het hemelvuur. De legende wil nu dat op een zekere dag omstreeks het jaar 1782 de bliksem insloeg in de torenspits, waarop juist de stadsleidekker Jacobus Haanappel aan het werk was. Teneinde hulp te gaan halen liet hij zich toen snel langs het klokketouw naar beneden glijden, tengevolge waarvan hij z'n handen deerlijk verbrandde. Bij zijn thuiskomst schrok zijn hoogzwangere vrouw zo van zijn wonden, dat zij kort daarop een kind met eelt op de handen ter wereld bracht. Als een herinnering daaraan zou men toen de steen met de hand in de kerkmuur hebben aangebracht.

Of dit verhaal met de feiten overeenkomt staat niet vast. Een feit is echter wel dat uit de nog steeds in Doesburg woonachtige familie Haanappel ongeveer drie van de vijf kinderen met eelt op de handen ter wereld komen. Doktoren uit de gehele wereld hebben zich over dit fenomeen gebogen, maar er geen verklaring voor kunnen vinden...

Afb. 16
Grote Kerk, Z.O. zijde.
Het 'handje' van Haanappel.

Van achter het koor van de kerk heeft men een goed gezicht op de schilderachtige achtergevel van het hoekpand Roggestraat-Kerkstraat. Aan de overkant van de straat ligt, achter de oprijlaan tussen de nummers 9 en 13, de voormalige commanderij of pastorie, waarvan we eerder de (huidige) achterzijde hebben bewonderd. Aan de straat, tussen de zojuist genoemde huizen, stond in de middeleeuwen een kapel die bij de commanderij behoorde en in 1573 wegens bouwvalligheid is afgebroken.

We gaan nu rechts de Kerkstraat in en zien daar links een monumentaal pand, waarin nu de Rabobank is gevestigd. De versieringen in de gevel met wijnrankmotieven herinneren aan de wijnkopersfirma die er in de vorige eeuw was gevestigd. Veel huizen in de Kerkstraat dateren nog uit de middeleeuwen en hebben indrukwekkende kelders met kruisbooggewelven en pilaren. Slechts de winkelpuizen zijn 19de en 20ste eeuws. De tegenwoordige winkel op nr. 25 is het geboortehuis van Admiraal van Kinsbergen, de *held van Doggersbank*.

Jan Hendrik (van) Kinsbergen werd op 1 mei 1735 geboren als zoon van de hier in garnizoen liggende sergeant Johan Hendrik Kinsbergen en Petronella ten Nuijl. Op 5 mei werd de boreling in de Grote Kerk gedoopt, maar weinige dagen daarna vertrok het gezin naar een andere garnizoensplaats: Zutphen. Op 15-jarige leeftijd werd hij als adelborst op een van 's-lands oorlogsbodems geplaatst. In 1770 trad hij in dienst van de Russische marine, waar hij gedurende de oorlog tegen de Turken veel lauweren oogstte. Hij verwierf zich zelfs de erenaam *held van de Zwarte Zee*. In 1775 keerde hij in Vaderlandse dienst terug. Tijdens de oorlog met Engeland behaalde hij als Schout bij Nacht op 5 augustus 1781 de overwinning bij Doggersbank, hetgeen hem de bijnaam van *held van Doggersbank* opleverde. Van 1795 tot 1806 stond hij aan het hoofd van de Deense zeemacht. Op 24 mei 1819 overleed Van Kinsbergen, die door Koning Lodewijk Napoleon met de titel van Graaf van Doggersbank was begiftigd, te Apeldoorn.

Van de Kerkstraat komen we, als we rechtdoor lopen, in de Ooipoortstraat, die vroeger naar de stadsweide *de Ooi* voerde. Links op nr. 9 hangt nog een oud gevelbord van de herberg *de Bonte Os*. Via de doorgang in nr. 44 komen we op het parkeerterrein met plantsoen: *de Kloostertuin*. Het dankt zijn naam zowel aan het nog bestaande middeleeuwse kloostercomplex hierachter als aan het zusterklooster dat hier in de 19de eeuw werd gebouwd en in de jaren '70 van deze eeuw is afgebroken.

Onze aandacht wordt hier al spoedig getrokken door het massale, thans als *het arsenaal* bekend staande voormalige klooster, *het Grote Convent* of *Mariëngrave* geheten.

Dit convent of begijnhuis wordt reeds in 1334 genoemd. Het mocht zich verheugen in de bijzondere bescherming van de stad, die in 1407 de samenleving van de daarin aanwezige geestelijke zusters in een aantal regels vastlegde. In 1441 kreeg men een eigen kapel en begraafplaats en vijf jaar later vergunde de bisschop van Utrecht de zusters de derde regel van St. Franciscus aan te nemen.

Vanaf 1446 was er dus daadwerkelijk sprake van een *klooster*, waarvan de bewoonsters de gelofte moesten afleggen. Na de reformatie werd de kloosterlijke samenleving opgeheven, maar de nonnen mochten voor zover zij dit verlangden wel in het convent blijven wonen.

Van het klooster, waartoe onder meer een eigen brouwerij en een rosmolen behoorden, bestaat thans nog het zogenaamde 'bedehuis', met de daaraan gebouwde kapel, alsmede een, mogelijk oudere, zijvleugel. Het hoofdgebouw werd omstreeks 1732 als militair arsenaal ingericht. Na de laatste oorlog verloor het deze functie. Thans wordt het grote gebouw bewoond en gebruikt door een antiquair.

Als we het kloostercomplex aan onze linkerhand houden, komen we, voordat we in de Kloosterstraat uitkomen, langs de zijgevel van de *Kloosterkazerne*, die in 1810 tegen het voormalige klooster is aangebouwd. De dikke tralies geven nog aan dat daarachter de provoost van de kazerne lag. Het hoekhuis rechts heet vanouds *de Valck* en heeft aan de Kloosterstraatzijde een opmerkelijk fraaie levensboom boven de voordeur. Linksaf de Kloosterstraat ingeslagen zijnde, kunnen we de gebouwen van de andere zijde bekijken. Het kleine pandje links, dat nu als antiekwinkelje dienst doet, staat bekend onder de naam *de Kapel*. Op de plaats van het aan dezelfde zijde van de straat gelegen moderne bejaardencentrum stond van 1810 tot 1971 de monumentale R.K. Kerk, voor de opbouw waarvan Koning Lodewijk Napoleon bij een bezoek aan de stad in 1809 een ruime gift had gedaan.

We gaan nu rechts de Bresstraat in. De straat dankt haar naam aan de in 1586, tijdens het beleg door de troepen van Leicester, geschoten bres in de stadsmuur alhier.

Aan het eind van de Bresstraat slaan we rechtsaf de Kosterstraat in, met links en rechts de eerder genoemde 'oude smidse' en het voormalig militair hospitaal. Voorbij de voormalige herbergen *de Lamoen* (eigenlijk *de Limoen*, nr. 27) en *het Rode Hert* (nr. 25) zien we een verbouwd pand (nr. 23) dat blijkens het hooiuijkje nog aan zijn bestemming als stadsboerderij herinnert. Het oostelijk deel van dit pand diende in de vorige eeuw als leslokaal van de Franse kostschool van Th. Rensen. Aan de overzijde ligt de voormalige *stadsnederduitse school* (nrs. 20-22).

Dit pand gaat in zijn huidige vorm terug tot in de 18de eeuw. Behalve als school diende het steeds als woning van de onderwijzer, die tevens voorzanger in de Grote Kerk was. Deze woonde dus vlak bij zijn werk, evenals zijn buurman de koster, naar wie de straat is genoemd. Blijkens inspectierapporten zaten in dit schooltje meer dan 100 leerlingen opeengepast! Nadat in 1821 de school was verplaatst, diende het gebouw nog geruime tijd als ambtswoning van het schoolhoofd.

Aan de rechterkant van de straat passeren we nu een breed pand, waar in de vorige eeuw de wijnkopersfamilie Ketjen woonde. Kort voor de eeuwwisseling werd hier de sigarenfabriek van Graafsma en Boorsma gevestigd. Het heeft een aardig gevelsteentje met de intrigerende tekst PER ANGUSTA AD AUGUSTA, hetgeen zoveel wil zeggen als *door de nood tot aanzien*. Het naast gelegen poortje geeft toegang tot een binnenplaatsje met twee prachtig gerestaureerde middeleeuwse huizen, die meestentijds in één hand waren met nr. 19a. Achter deze huizen ligt het hoge middeleeuwse pand *de Arke Noach*, in de achtergevel waarvan (dichtgemetselde) stenen kruisvensters te zien zijn. Na weer via de poort in de Kosterstraat te zijn teruggekeerd vervolgen we onze wandeling in de ingeslagen richting. Over het grote onlangs gerestaureerde middeleeuwse huis rechts is helaas vrijwel niets bekend. Misschien is 't het termijnhuis van de Carmelieten van Geldern dat in dat deel van de Kosterstraat

gelegen moet hebben. Via een pleintje komen we in de Kerkstraat die we recht oversteken. We zijn nu in de Boekholtstraat, vroeger een typische ambachtsstraat. Het hoekhuis links, waarin thans een sigarenmagazijn is gevestigd, was vanouds de herberg *de druif*. Na rechts het grote voormalige Nutsgebouw gepasseerd te zijn, kijken we links in de Heerenstraat, met aan de linkerkant het huis *'t Trepken* (nr. 16), een van Doesburgs oudste stenen huizen. In het begin van de 17de eeuw werd het nog een *spiker* (oorspronkelijk een korenopslagplaats; van Lat. *spica* = korenaar) genoemd en was in het bezit van de familie Van Voorst. In 1628 werd het als R.K. pastorie ingericht. Het huidige woonhuis maakt met zijn hoog gelegen kelder, kleine vensters en zware muren nog echt de indruk van een middeleeuwse woontoren.

Verderop in de Boekholtstraat zien we rechts het aardige winkeltje van de Doesburgse mosterdfabriek, annex mosterdmuseum. Een bezoek wordt van harte aanbevolen.

Reeds in 1457 is er sprake van een mosterdmolen in Doesburg. In de 19de eeuw waren er nog een stuk of tien mosterdfabriekjes, geen wonder dan ook dat de Doesburgers nog steeds *mosterdpotten* genoemd worden. In het Provinciaal Verslag over 1852 kon men lezen: 'Evenals dit met onderscheidene zaken van vroegeren tijd het geval is, hebben de vanouds bekende mosterdmolens te Doesburg veel afbreuk geleden. Een dergelijke fabricaat van elders en van meer jeugdige uitvinding, betwist de deugd van den ouden Doesburgschen mosterd, welke echter, volgens het oordeel van deskundigen, in sterkte die van lateren tijd toch verre overtreft'. Proeft en overtuigt u!

De Boekholtstraat komt uit in de Bergstraat, bij de Doesburgers beter bekend als de *verbrande straat*, ter herinnering aan de hevige brand die in 1614 het grootste deel van de straat in de as legde.

Vlak voor ons zien we de bakkerij de Keizerskroon, waarin al zo'n driehonderd jaar lang hetzelfde ambacht wordt uitgeoefend.

We slaan nu rechtsaf en gaan, een paar huizen voorbij de bakkerij, door Doesburgs smalste straatje, de Snijdersgang, naar de Meipoortwal, vanwaar men een aardig uitzicht heeft op het plantsoen met de daarachter gelegen gracht. Het plantsoen is hier aangelegd op de fortificatiewerken die in 1607 en volgende jaren zijn tot stand gekomen op de bedding van de Oude IJssel die in die tijd werd verlegd en sindsdien ten zuiden van de stad in de haven uitmondt. Als we de Meipoortwal in de richting van de grote plataan links volgen en daarna het eerste pad dat rechts naar beneden voert een stukje inlopen, hebben we een mooi gezicht op de grote tuin, die nog de vorm heeft van het bastion van de hier gelegen hebbende vestinggordel. Deze ligt vele meters dieper dan de wal, die hier nog bekleed is met een muurfragment waarvan wordt aangenomen dat het deel heeft uitgemaakt van de oorspronkelijke stadsmuur. Vlak tegen die muur liggen nog de fundamenten van de *Rode Toren* die hier tot 1673 heeft gestaan.

We gaan nu weer terug in de richting van de majestueuze plataan en slaan de daartegenover liggende Kleine Wal in. Opvallend is hier vooral de schilderachtige tuinmuur links. Daar waar we nu lopen, d.w.z. tussen de voormalige Rode Toren en de Paardenmarkt, werd door Hertog Karel van Gelre in 1527 een dwangburcht gebouwd, teneinde de stad, die niet altijd aan zijn leiband wenste te lopen, beter te kunnen beheersen. In 1537 werd de burcht echter

door de stad ingenomen en geslecht.

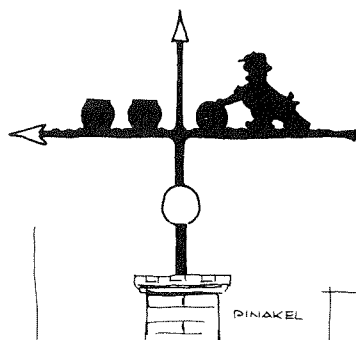
We gaan nu linksaf de Bergstraat in. De straat vertoont een bonte mengeling van aardige oude geveltjes en totaal misplaatste nieuwe panden. Aan het eind van de straat, op de hoek van de Oliemolensteeg (zo genoemd naar de op de andere hoek gelegen hebbende rosoliemolen -thans het meulenhuis-) doemt het grote middeleeuwse pand *'t huys Optenoordt* op, waarin thans een kunstgalerie is gevestigd.

Wanneer we de Meipoortstraat links uitlopen worden we spoedig geconfronteerd met het poortgebouw van de algemene begraafplaats. Beide dateren van 1829. Het kerkhof is nog vrij ongerept. Er zijn veel interessante zerken te zien, o.a. van de eerder genoemde Alexander Ver Huell. Na het bezoek aan deze lommerrijke dodenakker gaan we wederom de Meipoortstraat in. Op de hoek met de Zandbergstraat (de eerste straat links) staat het huis Schoonhoven.

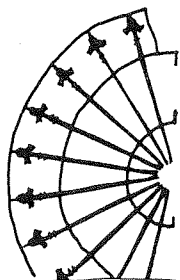
Het door zijn fraaie Gelderse gevel (met gedraaide pinakels) opvallende woonhuis dateert in oorsprong van vóór 1600.

In de 17de eeuw werd het bewoond door de uit Schoonhoven afkomstige familie Woel, waarvan een telg, toen hij er een apotheek in vestigde, het *Schoonhoven* doopte. In de 18de eeuw was het als herenhuis in gebruik, terwijl er in de 19de eeuw o.m. een bakkerij in gevestigd was. In 1926 werd het pand ingericht als café onder de naam *de Bierbron* (afb. 17). In 1974 werd het in de huidige staat gerestaureerd.

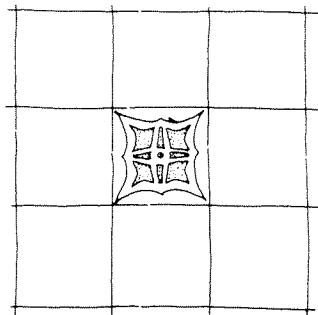
Iets verder in de Zandbergstraat staat links een gerestaureerde stadsboerderij met een aardige vakwerk-zijgevel. Via de winkelstraten Meipoortstraat (afb. 18) en Kerkstraat (afb. 19) gaan we tenslotte weer terug naar ons punt van uitgang.

Afb. 17
Meipoortstraat 32
(De Bierbron)
windwijzer.

Afb. 18
Meipoortstraat 37, ijzeren stoephek.

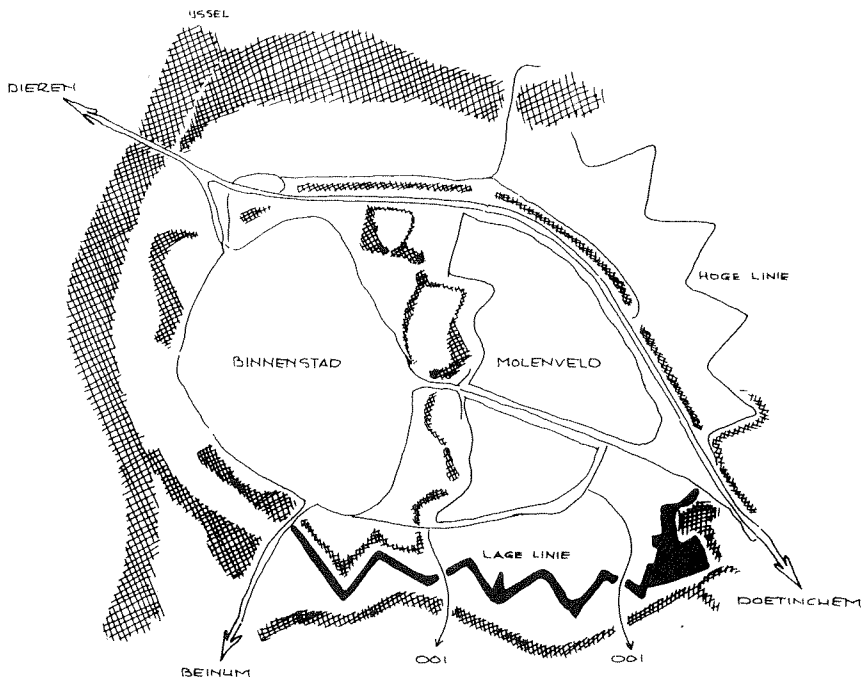
Afb. 19
Kerkstraat 51, tegeltabelau in portiek.

De wallen van Doesburg

Hoewel feitelijk buiten de oude stad gelegen, verdienen de wallen van Doesburg toch onze aandacht (afb. 20). Deze 18de eeuwse verdedigingslinie, waarvan er zo geen tweede in ons land wordt aangetroffen, strekt zich uit van de (thans) dode arm van de IJssel ten N. van de stad, tot aan de haven. Het deel van de haven (Barend Ubbinkweg) tot aan de Kraakselaan (de zogenaamde *lage linie*) is vrij toegankelijk. De *hoge linie*, gelegen tussen de autoweg Dieren-Doetinchem en de voormalige IJsselarm, is verreweg het interessantst, maar is, aangezien het hier een staatsnatuureservaat betreft, slechts met toestemming van Staatsbosbeheer te betreden.

Oorspronkelijk werden de wallen slechts door één weg, de Kraakselaan, doorsneden. Tot na de tweede wereldoorlog bleef dat zo. Toen begon de onverzadigbare verkeersmoloch zijn tol te eisen. In 1955 kwam de weg naar de nieuwe vaste brug gereed, die hoge en lage linie in tweeën deelde. Daarna volgde op het eind van de jaren '60 een tweetal doorsnijdingen ten behoeve van de nieuwbouwwijk *de Ooi*.

Hoewel dus verminkt, vormen de wallen toch nog een interessant wandelgebied waar voor de natuurliefhebber en voor de historieminnaar nog heel wat te ontdekken valt.

Afb. 20

De Wallen nu, de lage linie (zwart aangegeven) is vrij toegankelijk voor wandelaars.

De wallen van Doesburg hebben een bewogen geschiedenis achter zich. Nadat de vesting Doesburg in 1673 door de Fransen was ontmanteld, heeft de stad bijna dertig jaar min of meer open gelegen. Eind 1697 kreeg Menno van Coehoorn, toen sedert twee jaar directeur generaal der fortificatiën, de opdracht van de Raad van State om het frontier van de IJssel bij Doesburg te inspecteren, zulks in verband met de heersende oorlogsdreiging. Nadat hij in het voorjaar van het volgende jaar een bezoek aan de stad had gebracht, bracht hij rapport uit, waarbij hij o.m. aanbeval een linie tot stand te brengen tussen IJssel en Oude IJssel. Deze moest, met enige andere versterkingen, dienen ter bescherming van de dammen die in de IJssel zouden worden gelegd teneinde het water op te stuwen om zodoende de vijand het overtrekken van de rivier te beletten. Of die dammen, waar het uiteindelijk om te doen was, tot stand gekomen zijn, is niet bekend. Wel begon men in 1701 aan de uitvoering van het voorgenomen werk: zes lunetten tussen IJssel en Oude IJssel, met op de vleugels twee redouten: het fort Bretagne bij de IJssel; en het fort Oranje bij de Drempter dijk.

In 1729 werd de linie uitgebreid met drie lunetten langs de Oude IJssel; omstreeks 1785 volgden nog twee lunetten tot aan de haven.

In 1923 werden de Doesburgse vestingwerken opgeheven. Tien jaar later wist de gemeente ze van het Rijk te verwerven. Men besloot de wallen toen in het kader van de werkverschaffing te laten afgraven, zodat er een begraafplaats en sportvelden aangelegd zouden kunnen worden. Dankzij de acties van vooral de stichting Menno van Coehoorn vond dit heilloze plan evenwel geen genade in de ogen van het Rijk, zodat het betreffende raadsbesluit tenslotte door de Kroon werd vernietigd.

Het gevolg was dat de gemeente in 1943 de wallen weer overdroeg aan het Rijk, dat ze daarna tot monument en staatsnatuureservaat verklaarde. In de jaren 1948/'49 werden de liniewallen weer onder profiel gebracht en van beplanting voorzien. Omstreeks 1985 werd een groot deel van de overvloedige beplanting verwijderd omdat door de begroeiing het karakter als vestingwerk vrijwel verloren was gegaan.

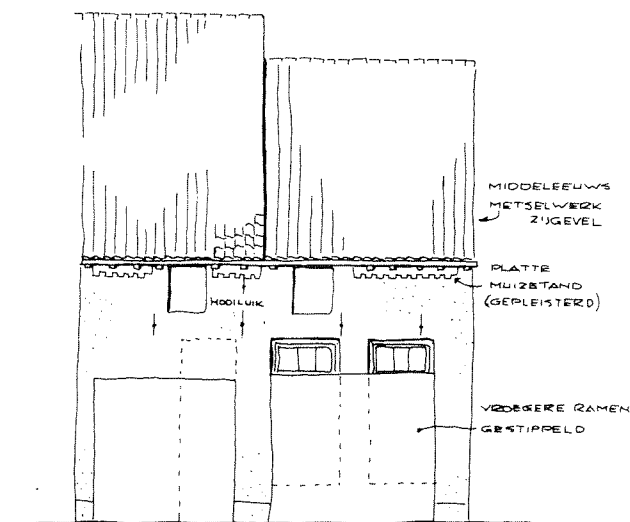
Bouwstijlen in de binnenstad

Wie het woord bouwstijl hoort denkt direkt aan begrippen als gotiek en renaissance. Misschien wordt er verwacht dat het 'Doesburgs goed' ondergebracht zal worden in het gelid der erkende bouwstijlen. Dit is echter niet de bedoeling.

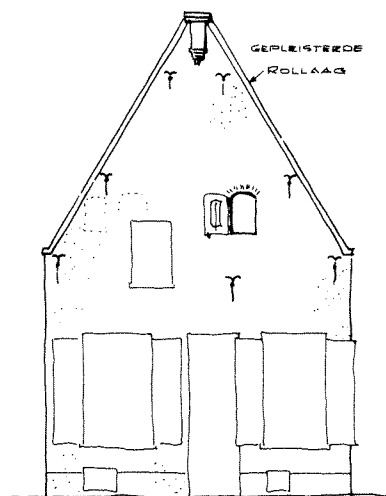
De stad herbergt een bonte verzameling gebouwen die door mensenhanden werd opgetrokken vanaf het eind der middeleeuwen.

Er is geen oud pand te vinden dat zijn oorspronkelijke toestand heeft behouden of dat stijlzuiver is gebleven. Zelfs belangrijke gebouwen zoals de Grote Kerk werden in latere tijden uitgebreid of 'verfraaid' in de bouwmode welke op dat moment gangbaar was. We kunnen rustig stellen dat de meeste huizen een mengeling van bouwstijlen bezitten. Het is ook een voor de hand liggende ontwikkeling; panden veranderen van functie, huizen verwisselden van eigenaar. Men kan zich voorstellen dat het wisselen van de wacht ook het gebouw niet ongeroerd liet. Elke bestemming heeft z'n eisen en iedere bewoner z'n wensen. De inrichting en het aanzien van het stadhuis wijzigde dan ook regelmatig (afb. 21).

Gelukkig bleef de structuur der gebouwen meestal buiten schot. Onder structuur verstaan we het wezenlijke van een gebouw, het geraamte, de bouwmuren met balken (vloeren) en kapvorm.

Afb. 21
(voormalige) woning Boekholtstraat.
Het verleden herkenbaar in sporen.

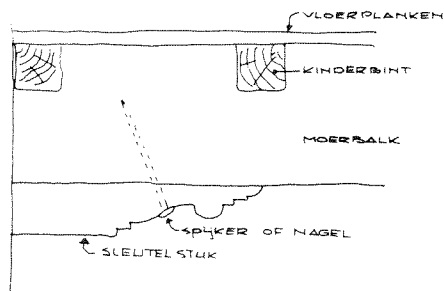

Afb. 22
 Heiligegeeststeeg 3.
 Bovendeel gevel laat-middeleeuws.

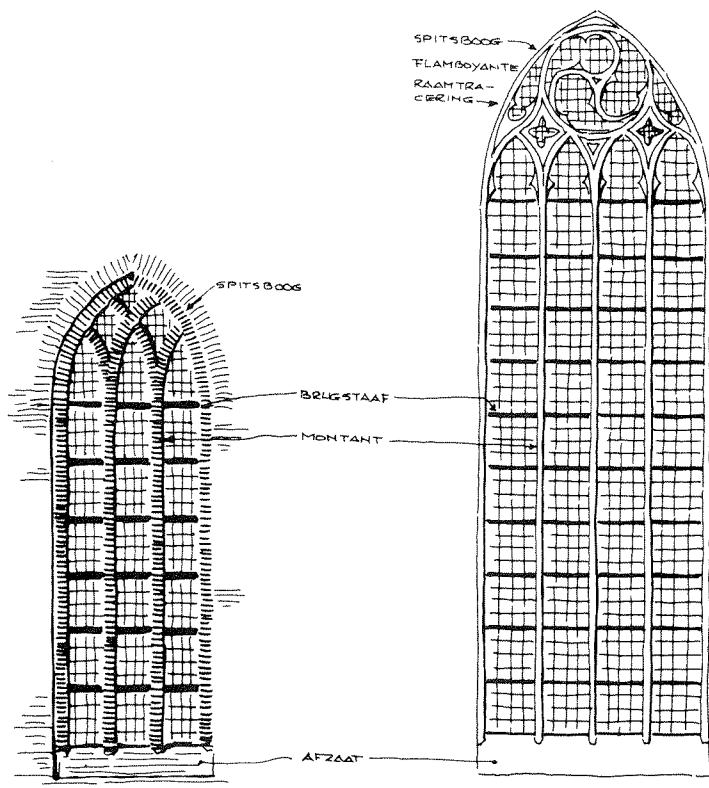
Zo kunnen we bijvoorbeeld aan een gepleisterde gevel met grote 19de eeuwse ramen zien dat het huis nog uit de 15de eeuw dateert vanwege zijn dikke bouwmuren, steile kap of eiken moerbalken met sleutelstukken (afb. 22, 23). Gebouwen met een bijzondere functie zoals kerken, zien er in de regel nog vrij oorspronkelijk uit, omdat de bestemming bleef.

Tot in de 15de eeuw werden de huizen opgetrokken uit hout. Natuurlijk zijn er voor de 15de eeuw wel steenachtige huizen gebouwd, maar hiervan zijn de sporen uitgewist. Op veel plaatsen zitten nog funderingsresten in de grond, veilig bewaard in de aarde. Zo heeft bijvoorbeeld, op de plek waar nu de Grote Kerk staat eens een romaanse voorganger gestaan. Bij de laatste restauratie zijn de funderingen hiervan ontdekt. Men kan de vorm van het grondplan nu nog zien, ze is in het tegelpatroon der vloer aangegeven.

De oudste nu nog waarneembare delen van gebouwen in de binnenstad stammen uit het eind van de 14de eeuw tot het begin der 15de eeuw. We kunnen deze tijd rangschikken onder de gotiek. Met name bij kerkgebouwen zijn ramen met 'spitsbogen' een algemeen kenmerk der gotiek. Men treft ze aan bij de Gasthuiskerk en de Grote Kerk. Het verschil tussen beiden is enorm, bij de Gasthuiskerk zijn de ramen eenvoudig van vorm en helemaal gemetseld in baksteen (afb. 24) (niet oorspronkelijk) terwijl de Grote Kerk rijk versierde ramen bezit van natuursteen (afb. 25). Gotiek en gotiek zijn niet identiek, de verschillen tussen bouwwerken in deze stijl in Frankrijk en Nederland zijn groot, ook in ons land is de gotiek streekgebonden. Zo is de vertolking der gotische bouwkunst in Holland of Brabant weer verschillend met die in onze streek. De gebouwen in Doesburg scharen we onder de zgn. 'Nederrijnse gotiek'. Als globale kenmerken kunnen genoemd worden:

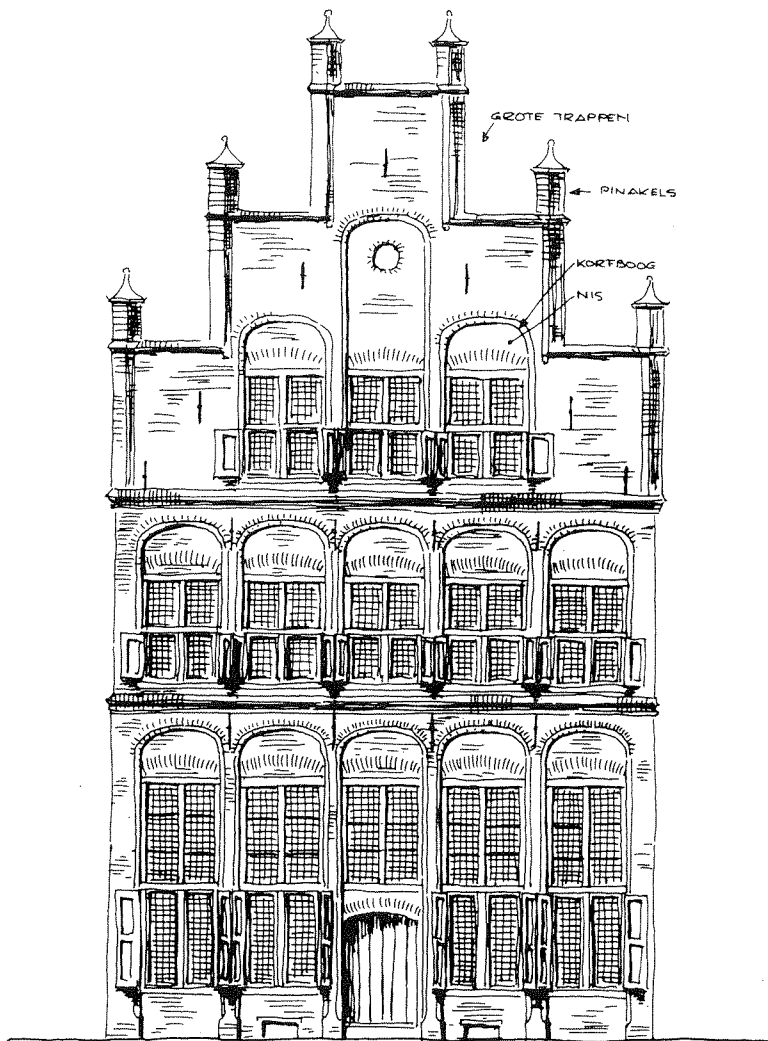
Afb. 23
Heiligegeeststeeg 3, sleutelstuk.

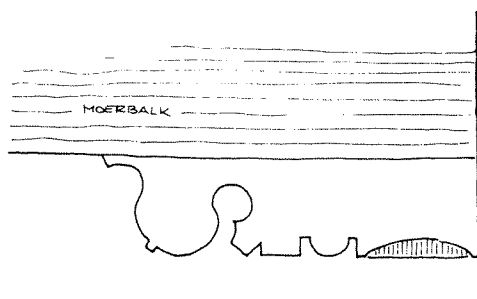
Afb. 24
Raam Gasthuiskerk.

Afb. 25
Raam Grote Kerk.

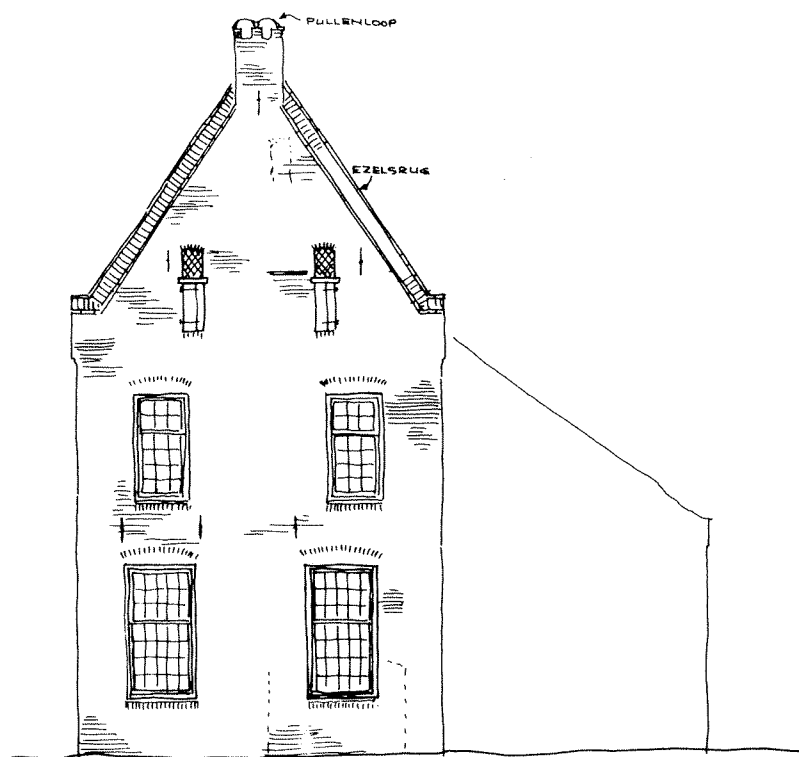
- bij kerken: de wat gezette, gedrongen opbouw (niet zo rijzig als de gotiek wel kan zijn) de bredere opzet van het grondplan, de laag beginnende gewelven.
- bij woonhuizen: de trapgevels hebben grote trappen, al dan niet voorzien van pinakels en zijn met baksteen afgedekt (afb. 26).

Afb. 26
De Waag, Koepoortstraat 2.

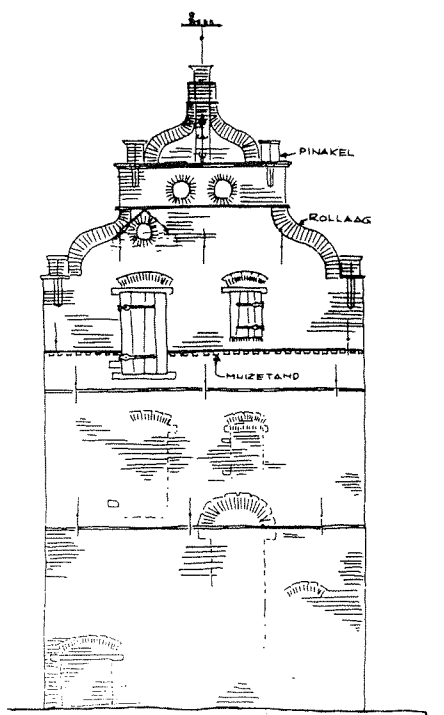
Afb. 27
Gasthuisstraat 3, sleutelstuk.

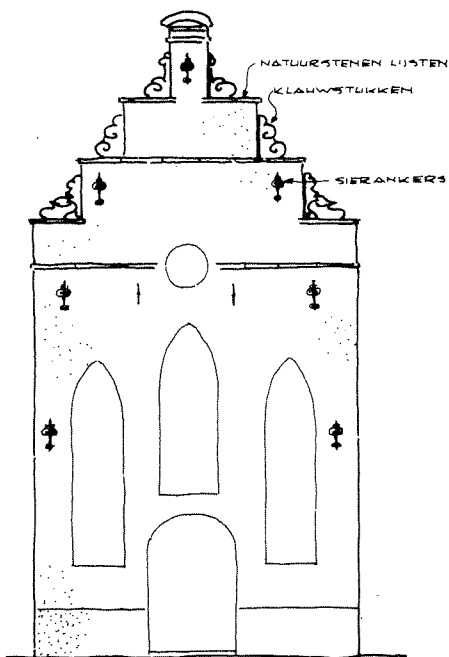
Afb. 28
Paardenmarkt 14, zijgevel.

Onze stad bezit nog veel gotische huizen, sommigen niet direkt herkenbaar aan de buitenzijde, maar binnen gekomen kijken eeuwenoude getuigen ons aan: een gave eiken kap, kloeke moerbalken met fraai geprofileerde sleutelstukken (afb. 27). Opvallend veel huizen vertonen overeenkomsten als we op de gevels letten, typerend zijn de symmetrische spaarnissen met korfboog beëindiging (afb. 9). Samen met de raampartijen die er in voorkomen zorgen ze voor een markant beeld. Ook de gevelbeëindigingen vertonen onderling veel overeenkomsten, de topgevels of trapgevels afgedekt met een gemetselde ezelsrug waren gemeengoed in de late middeleeuwen (afb. 28).

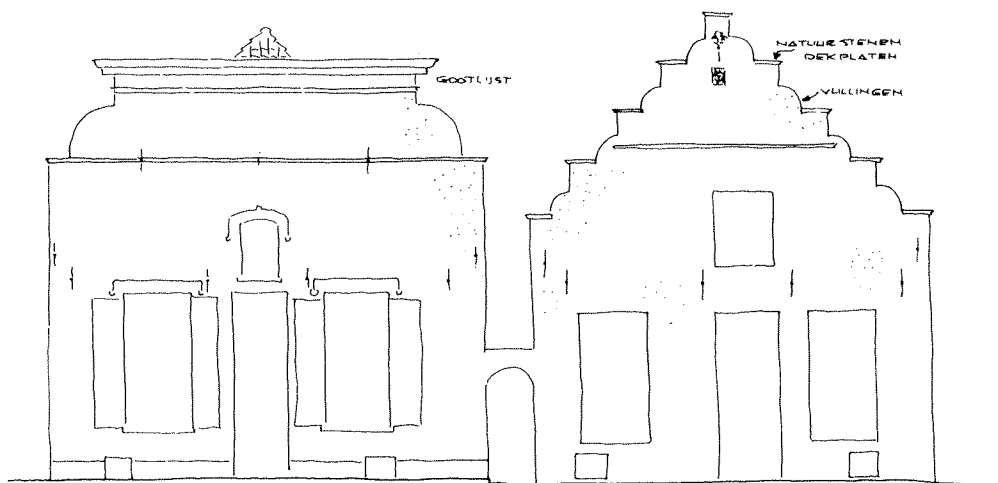
Een ander type dat kenmerkend is voor streek en stad is het huis met de zgn. Gelderse gevel (afb. 29). Deze gevels, daterend uit de 16de eeuw bezitten aardige gemetselde toppen met hol en bol gevormde beëindigingen. In de eerste helft van de 20ste eeuw zijn er helaas veel van deze ludieke gevels verdwenen (afb. 6).

Afb. 29
Meipoortstraat 32, 'Gelderse' (zij)gevel
met diverse interessante sporen.

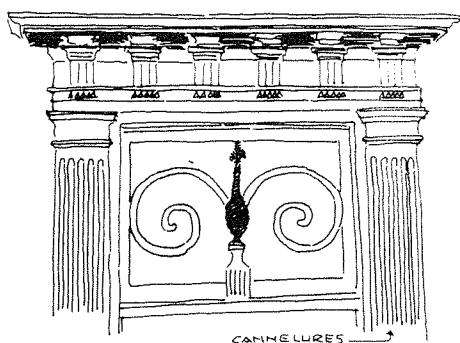

Afb. 30
Heerenstraat 22.

Afb. 31
Bergstraat 15.
De trapgevel is deels verdwenen.

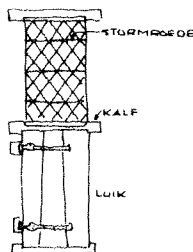
Afb. 32
Bergstraat 17.
De trapgevel is nog gaaf.

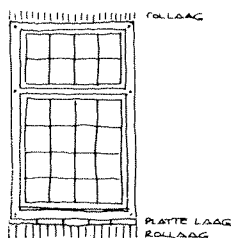
Afb. 33
Nieuwstraat 15.
Fors bovenlicht, lijstwerk met Griekse motieven.

In de 17de eeuw (renaissance), krijgen de woonhuisgevels meer versiering, bij een strenge symmetrische opbouw ontvangt de gevel naast raam- en deuropeningen veel ornament. Natuurstenen lijsten en blokjes worden in overdaad aangebracht, ook de trappen der geveltoppen worden rijk versierd met natuurstenen klauw- en afdekstukken. Op enkele plaatsen kunnen we hier iets van proeven: de 'Baerkenhuizen' (Koepoortstraat 29-31) en Herenstraat 22 (afb. 30).

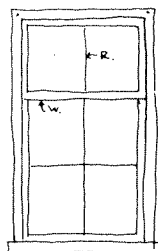
In de 18de eeuw verandert de mode, men is uitgekeken op de rijzige trap- of topgevels die nog al eens onstabiel bleken te zijn. Ook in onze stad worden veel aardige toppen geheel of gedeeltelijk gesloopt om plaats te maken voor een houten gootlijst (afb. 31, 32). Naast deze radicale ingrepen worden raampartijen gemoderniseerd en uitgebreid. Het classicisme begint z'n kop op te steken, gevolgd door het neo-classicisme, hierbij wordt de klassieke bouwkunst als inspiratiebron genomen. In onze stad zien we diverse huizen met bouwdelen die aan de griekse bouwstijl doen denken (afb. 33). De huizen van deze tijd kregen vaak geheel nieuwe gevels, met name de wat voorname en grote panden. De natuurstenen kozijnen worden ingeruild voor houten exemplaren, waarbij de glas-in-lood-vensters gewijzigd worden in houten ramen met roede-verdeling. Aanvankelijk bezaten deze ramen nog veel ruiten maar naarmate deze in grotere afmetingen gefabriceerd kunnen worden, vermindert het aantal roeden (afb. 34).

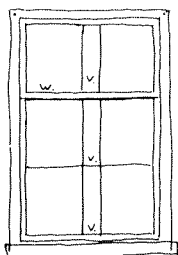
A.
Gasthuisstraat 22
Glas-in-lood, ruitvorm

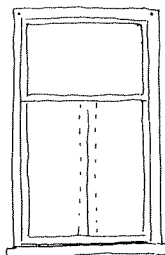
B.
Kloosterstraat 13
ca. 1800

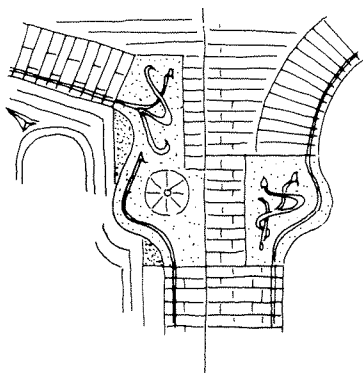
C.
Kosterstraat 33
Midden 19e eeuw
W = wisseldorpel
R = roede

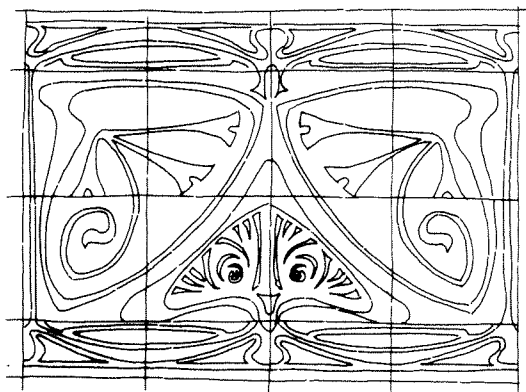
D.
Roggestraat 3 (achter)
Midden 19e eeuw
met 'vulruiten' (v)

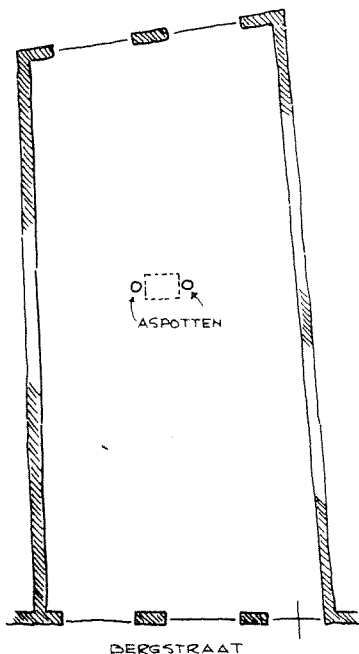
E.
Algemeen ± 1900
T-raam

Afb. 35
Gasthuisstraat 16.
Detail gevelornamenten.

Afb. 36
Gasthuisstraat 16
Tegeltableau in portiek.

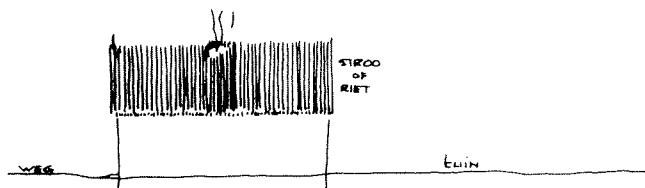
Afb. 37
Bergstraat 40, plattegrond.
Situatie oude stookplaats.

Het is wel frappant dat het woord 'ruit' door de eeuwen heen gehandhaafd bleef. Het eerste normale vensterglas, toegepast vanaf het eind der middeleeuwen, werd geproduceerd en verhandeld in ruitvormige stukken en gevat in loodstrippen. Men bleef het glas 'ruit' noemen ondanks de latere rechthoekvorm.

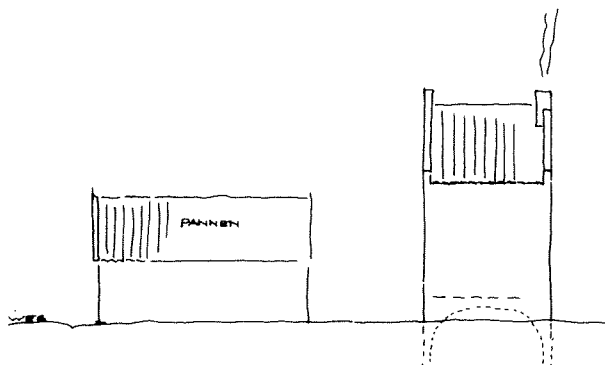
Aan het eind der 19de eeuw ontstond een geheel nieuwe bouwstijl de 'jugendstil' (art nouveau), deze heeft ook in Doesburg zijn sporen achtergelaten (afb. 35). In onze stad zijn het vaak de kleine konstrukties en details welke deze stijl kenmerken; vloeiende lijnen in een grillig patroon, (afb. 36) geglazuurde stenen, geslepen ruitjes. Konstruktie, versiering en kleur vormen samen een boeiend geheel. Naast het sprekend voorbeeld van Gasthuisstraat 16 zijn er talloze puien in de bekende winkelstraten die de zo markante kenmerken vertonen.

Situering en ontwikkeling van het woonhuis

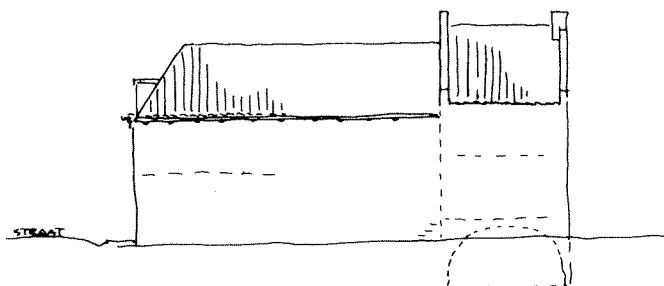
Vanaf de straat gezien staan de huizen in het algemeen in twee posities opgesteld; met de lange zijde aan de straat of met de smalle kant aan de weg. Beide situaties komen regelmatig voor. Ten opzichte van andere steden in de omgeving valt het op dat er relatief veel huizen met de langsgevel aan de straat staan. In dat geval is de lengte van het pand gefixeerd, uitbreiden naar rechts of links is niet meer mogelijk en uitbouwen naar achteren werd meestal niet gedaan.

A. Houten huis tot in 15e eeuw.

B. Stenen huis met kelder vanaf begin 15e eeuw geplaatst achter houten huis.

C. Verstening voorhuis. Toestand heden.

Afb. 38

Ontwikkeling type woonhuis dat regelmatig voorkomt in Doesburg.

Wanneer de smalle zijde aan de straat grenst, ontstaan vaak enorm diepe huizen; bouwdiepten van 20 meter vormden geen zeldzaamheid. Vanaf de omloop van de toren kunnen we deze ontwikkeling schitterend waarnemen (Veerpoortstraat). We weten dat zo'n lang huis niet in één keer ontstond. Het waren houten huizen die aan de straat grensden, deze optrekjes bezaten geen verdere indeling, er was één ruimte. Men woonde en sliep er, ook het werk kreeg zijn beslag in deze leefruimte. Midden in het huis bevond zich de stookplaats, een echte openhaard zonder schoorsteen, de rook zocht zich een weg naar boven en verdween door een gat in het rieten dak. Men kan zich voorstellen dat het binnen een rokerige bedoening was. (Bij de restauratie van Bergstraat 40 in 1985 werden sporen van een stookplaats midden in het pand aangetroffen met aan weerszijden ingegraven stenen potten voor de as (afb. 37); wellicht was dit zo'n middeleeuwse stookplaats als hierboven omschreven).

In de loop van de 15de eeuw worden achter de houten huizen vrijstaande stenen huizen opgetrokken voorzien van kelders. Het vuur wordt verplaatst van het midden naar de buitenmuur en we zien de schoorsteen ontstaan.

Omdat de rook nu weg is uit het huis, ontstaat de mogelijkheid het bovendeel van het huis te benutten. Het huis wordt hoger, de verdieping ontstaat. Een vreemd woord eigenlijk, we zijn eerder geneigd 'verhoging' te zeggen. Als we echter vanuit de zolder redeneren komen we er uit, de zolder wordt 'verdiept' waardoor een etage boven de kamer ontstaat.

Als de voorschriften van het stadsbestuur scherper worden, verdwijnen de houten 'voorhuizen' geleidelijk, om vervangen te worden door stenen huizen. Deze worden tegen de oudere achterhuizen aangebouwd en krijgen een indeling met kamers en een gang (het achterhuis moet uiteraard bereikbaar blijven).

Het groeiproces is voltooid en zie hier het type huis dat we regelmatig tegenkomen, met name in de Veerpoortstraat (nrs. 21 en 24) en de Gasthuisstraat (nrs. 3 en 18). Het achterhuis, meestal vierkant van grondvlak, steekt in de regel boven het voorhuis uit. Op afbeelding 38 is de ontwikkeling schematisch weergegeven.

Restaureren vroeger en nu

Door de eeuwen heen is er onderhoud en herstel gepleegd aan de stadshuizen maar als er verval optrad werd niet geschroomd iets nieuws op te bouwen in plaats van redden wat er te redden viel.

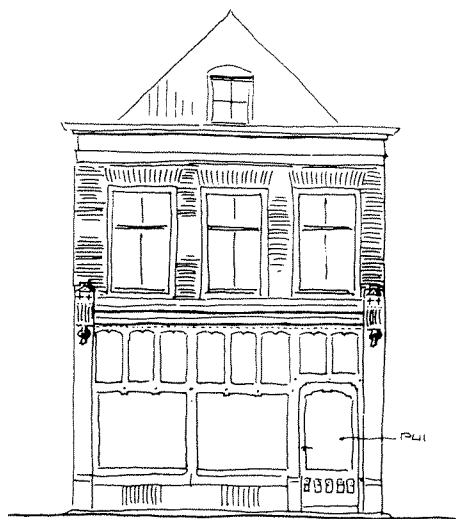
Zo rond 1900 begint in ons land het besef te leven dat historische gebouwen de moeite waard zijn om behouden te worden. Het restaureren krijgt vorm, ook in Doesburg; als eerste project wordt in 1929 de Gasthuiskerk aangepakt, wat later volgen het stadhuis en de Waag (afb. 26). Ook het particulier initiatief laat zich niet onbetoon (afb. 39). Vanaf 1970 komt de restauratiestroom goed op gang, waarbij woonhuizen het leeuwedeel vormen. Bij de restauraties tot in de jaren zestig werd als uitgangspunt genomen het 'terugrestaureren' naar de oorspronkelijke toestand waarin het monument ooit verkeerd zou hebben. Op zichzelf was dat standpunt niet verkeerd. Als een pand nog vrij gaaf is, veel sporen bezit en er betrouwbare historische gegevens voorhanden zijn kan het terugbrengen naar de oorspronkelijke toestand verantwoord zijn. Er ontstaat een evenwichtig beeld dat niet 'verstoord' wordt door later toegevoegde elementen. Nadien wijzigde de visie op de restauratie-aanpak. Men kreeg oog voor de levensgeschiedenis van een bouwwerk; moet een middeleeuws pand ontdaan worden van zijn fraaie voorgevel die het in de 19de eeuw aangemeten kreeg? Wat aardig is het om nu te zien hoe onze voorvaders in de loop der eeuwen het 'ontroerend goed' deden (afb. 40).

Afb. 39

Bergstraat 43-45-47-49.

Restauratie door partikulier initiatief.

Afb. 40
Kerkstraat 41, voorgevel.

Bij 'terugrestaureren' moet altijd bedacht worden dat het pand wel in een bepaalde stijl gerestaureerd kan worden maar dat dan de oorspronkelijke toestand nog niet teruggebracht is!

De vertaling van het woord 'restaureren' luidt in zo'n geval: het brengen in een toestand waarin het zich nooit bevonden heeft. Een ander probleem bij het restaureren wordt gevormd door de noodzakelijke toevoegingen. Hoe te handelen als er meer licht in de gevels moet komen of meer vertrekken dan het aanwezige aantal? Moeten we een 19de eeuws raam toevoegen in een 19de eeuwse gevel of houden we de boel dan voor de gek? Moeten we kunnen zien dat een pand geschikt gemaakt is voor de nieuwe wooneisen? Dan zouden we ook eigentijdse oplossingen kunnen toevoegen.

Een algemene stelregel is dat het wezenlijke van het historische pand gehandhaafd moet blijven. Ook de verhoudingen moeten gaaf blijven (of worden). In de praktijk betekent dit dat er veel mogelijk is maar dat elk gebouw z'n eigen grenzen heeft.

Doesburg als kompositie

Kompositie en kunst zijn begrippen die in een relatie tot elkaar staan. Als we een schilderij bekijken kan ons oog getroffen worden door de kompositie, het samenspel van vormen, lijnen en kleuren. Bekijken we Doesburg vanuit die optiek dan zijn er vele kompositie-mogelijkheden voorhanden. Ze variëren van het samenspel van straten met bebouwing tot de simpele raamverdeling boven een voordeur.

Een tot op heden onbekend dichter liet de volgende strofe* uit zijn pen vloeien:

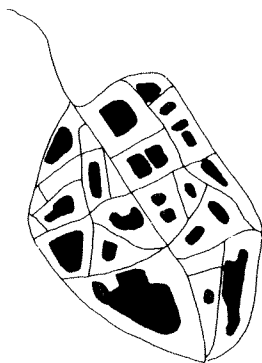
*'Doesburg is als een blad,
waarvan de nerven straten zijn'.*

*) opgenomen in de bundel 'verzameld werk van vergeten poëten'.

En inderdaad, als we de plattegrond der binnenstad bekijken zien we duidelijk de vorm van een blad (afb. 41) afgekaderd door singels en wallen. De grillige nerven stellen de straten voor. De 'bladvulling' tussen de nerven is bebouwing. De zwarte gaten in het blad danken hun ontstaan aan twee oorzaken; de natuurlijke ontplooiing en het boosaardig insect dat tot in de jaren zeventig z'n honger stilde. Vanaf de omgang der Martinitoren proeven we iets van deze omvangrijke kompositie.

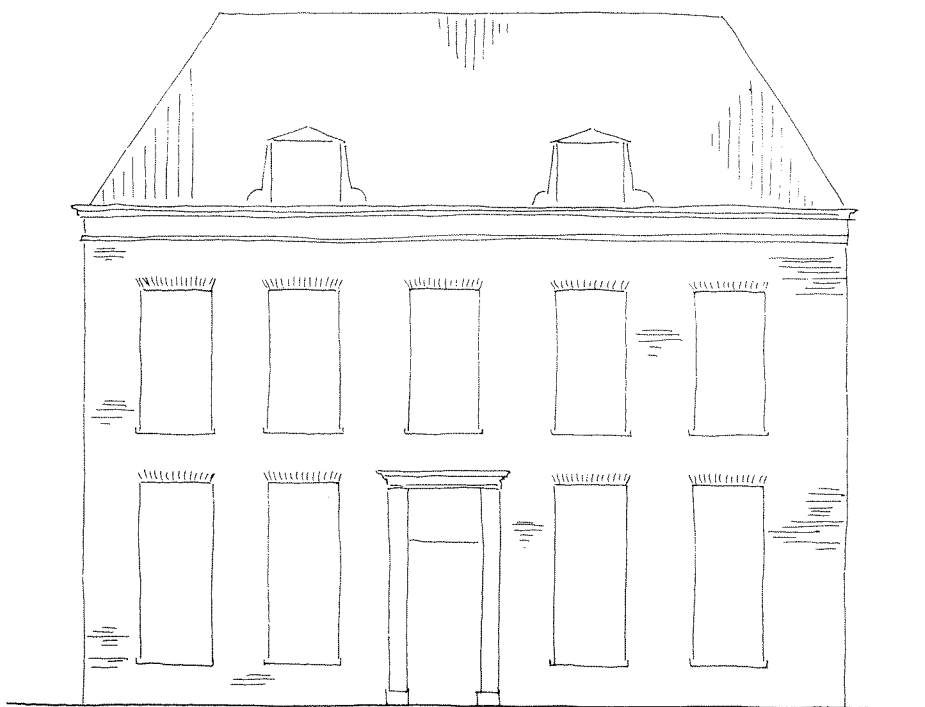
Als we weer met beide benen op de grond staan en door de binnenstad lopen glijdt een afwisselend beeld langs ons heen; de kompositie van straatwanden. Praktisch elke straat heeft haar eigen karakter:

De Koepoortstraat breed en statig
De Veerpoortstraat grillig
De Gasthuisstraat evenwichtig
De Bergstraat zeer gevarieerd
Kerkstraat en Meipoortstraat verrassend boven de gordel.

Afb. 41

...Doesburg is als een blad waarvan de nerven straten zijn...

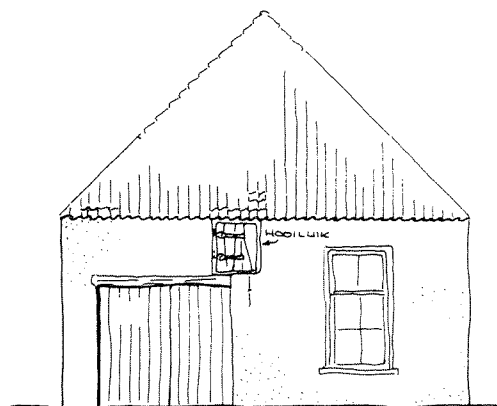
*Afb. 42
Koepoortstraat 44, statig en symmetrisch.*

Het is aardig om de huizen met elkaar te vergelijken. Soms zijn er typerende overeenkomsten, een andere keer vertonen naast elkaar staande gevels twee werelden.

Het is ook de moeite waard te ontdekken dat huizen in dezelfde straat en van gelijke ouderdom er zo totaal anders uit kunnen zien. Komt het door verschil in de afwerking, baksteen of pleisterwerk? Hebben de kleuren van het verfwerk er mee te maken? Of ligt het aan de fraai geprofileerde gevellijst die vervangen werd door een strook watervast-verlijmd multiplex? Afgezien van dissonanten, vaak veroorzaakt door noodzakelijk onderhoudswerk, zorgen de gezamenlijke straatwanden voor een markant beeld. Het zou niet goed zijn als bijvoorbeeld alle gevels gepleisterd waren of een afwerking in schoonwerk bezaten. Afwisseling is een wezenlijk bestanddeel van de levende binnenstad. Laten we eens letten op twee huizen welke zich op een steenworp afstand van elkaar bevinden. Koepoortstraat 44 (afb. 42), is een indrukwekkend huis, breed en rijzig van opzet en voorzien van een voorname symmetrische gevelindeling. Tegenover dit 'voormalig kantongerecht' vinden we op Heilige geeststeeg 7 (afb. 43) een simpele stadsboerderij. Het pannendak eindigt zonder goot terwijl drie willekeurig geplaatste openingen de ingrediënten vormen van de sombere gepleisterde gevel. De muur boven de deeldeuren wordt gedragen door een eiken balk die zo uit het bos is gehaald. Zo dicht bij elkaar twee

totaal verschillende gevelkomposities zowel qua afmetingen als wat betreft indeling en materiaalkeuze.

De straatgevel van Korte Veerpoortstraat 5 (afb. 44) bezit een aandoenlijke symmetrie. het huis is nog niet zo oud maar het heeft aardige details. Het middengedeelte springt even naar voren en gaat wat hoger op. Deur en raam moeten stijf tegen elkaar staan om zich in te passen in het middenvak. De verhoudingen zijn gaaf.

Afb. 43

Heiligegeeststeeg 7, simpel van opzet.

Afb. 44

Korte Veerpoortstraat 5

De gevel van Gasthuisstraat 18 (afb. 45) daarentegen heeft een totaal andere opzet. Van symmetrie is geen spoor te bekennen. Boven de drukke deurenpartij ontplooit zich een enorme erker die doorloopt tot in de gootlijst. De gevel eindigt in een uit-de-kluiten-gewassen dakkapel dat praktisch het gehele dakvlak in beslag neemt. Aan de zijgevel bevinden zich de langste gevelankers die tot op heden werden aangetroffen in de Achterhoek. De achtergevel van het pand toont een prachtig staaltje van laat-middeleeuwse bouwkunst (afb. 13).

Een opvallend pand vinden we in de Kloosterstraat; het huisnr. 22 (afb. 46) is wat vreemd gesitueerd. Niet netjes aan de straat maar enigszins teruggetrokken staat daar die stenen klomp. Hoog opgaande gevels, sporen van gemetselde vensters en natuurstenen kruisramen verraden dat dit huis eeuwenoud is. Aan de Kloosterstraatzijde zitten diverse 'moeten' in de gevel, ook de loodvoeg tussen het linker- en rechterdeel is goed te zien. De moeten en naden laten zien dat er zich wijzigingen voorgedaan hebben in de loop der eeuwen. Het zijn lid-

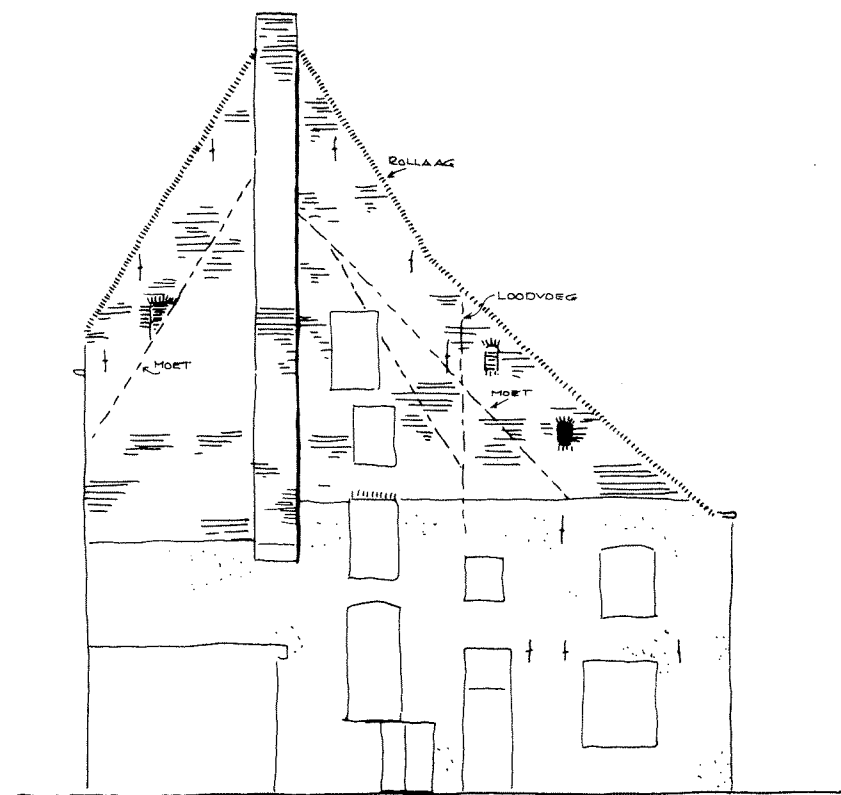

Afb. 45
Gasthuisstraat 18, voorgevel.

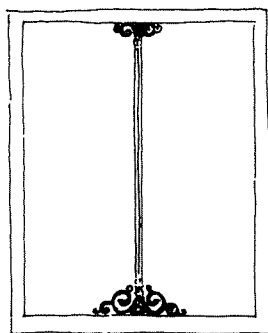
tekens waarop geen plastische chirurgie toegepast mag worden, laat het verleden maar spreken. Het rechterdeel van de gevel is bezaaid met een willekeur aan ramen en deuren. De achtergevel, te zien vanuit de Kosterstraat (19), is vrij gaaf gebleven, natuurstenen kruisvensters, gevelijsten, alles is er nog, het licht is alleen gedoofd.

Tot slot van het kompositieverhaal nog een blik op het detail. Er zijn legio voorbeelden voorhanden van kleine bouwdeelen die het beschouwen waard zijn: deurpartijen, schoorstenen, gevelstenen, winkelpuizen, hekjes, bovenlichten, gootklossen.

De lichtopeningen boven de voordeuren waren de eeuwen door een dankbaar onderwerp voor de bouwmeesters. Naast schitterend gesneden bovenramen in hout, waren er ook de simpele middenstijltjes die het bovenlicht in tweeën deelden. Boven beide voordeuren van Veerpoortstraat 33 (afb. 47) vinden we een eenvoudige levensboom van gietijzer. In tegenstelling tot de meeste gietijzeren levensbomen, die vaak overdadig gedetailleerd zijn, doet deze verterderend aan met z'n beperkte voetkrullen, lange slanke stam en fijnzinnige bekroning.

Afb. 46
 Kloosterstraat 22, voorgevel.
 Vreemd gesitueerd middeleeuws huis.

Afb. 47
 Veerpoortstraat 33, gietijzeren levensboom.

De bouwers

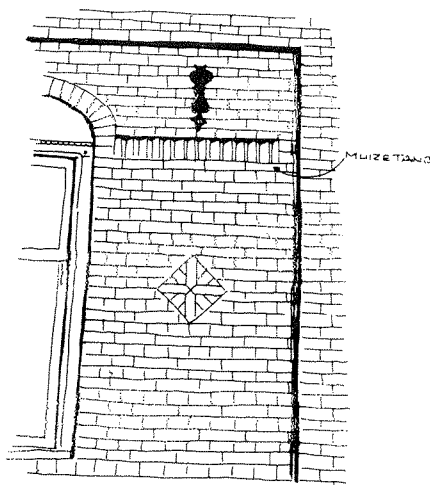
Net zoals nu werd vroeger een bouwwerk opgericht met gebruik van verschillende diciplines. Als de bouwmeester zijn plan gereed had waren er diverse groepen ambachtslieden nodig om de uitvoering ervan te realiseren.

Er is natuurlijk wel vooruitgang geboekt in het bouwproces en de materiaal-toepassing maar wanneer we letten op de opbouw van het huis in het algemeen, dan zien we geen revolutionaire verschillen tussen heden en verleden. Naast de altijd doorgaande verandering en ontwikkeling der bouwstijl is één van de grote verschillen tussen vroeger en nu de zorg voor afwerking, detail en versiering van toegepaste konstrukties en materialen. Aan de hand van enkele voorbeelden zal aangegeven worden wat door de ambachtsman van weleer zoal geschapen werd. De opsomming moet helaas wel beperkt blijven tot een zestal vakgroepen.

De metselaar

Hij was verantwoordelijk voor de opbouw van het huis, de fundamenteën en bouwmuren. Ook gewelven bracht hij aan, variërend van een eenvoudig half-rond keldergewelf tot een ingewikkeld kruis- of stergewelf in een kerkgebouw. Het metselen van binnenmuren was aanmerkelijk eenvoudiger, bij deze -niet aan het weer blootgestelde- wanden werd, ook in Doesburg, veelvuldig gebruik gemaakt van leem als metselspecie.

Het vakmanschap van de metselaar wordt voor een ieder duidelijk als we op de gevels gaan letten. Neem nu de gemetselde kerkramen der Gasthuiskerk

Afb. 48

Ooipoortstraat 17, versieringen in metselwerk.

(afb. 24), de geprofileerde korfboognissen en pinakels van de waag (afb. 26) en andere huizen met gotische gevels, de gebogen rollagen van de gelderse gevels (afb. 6 en 29).

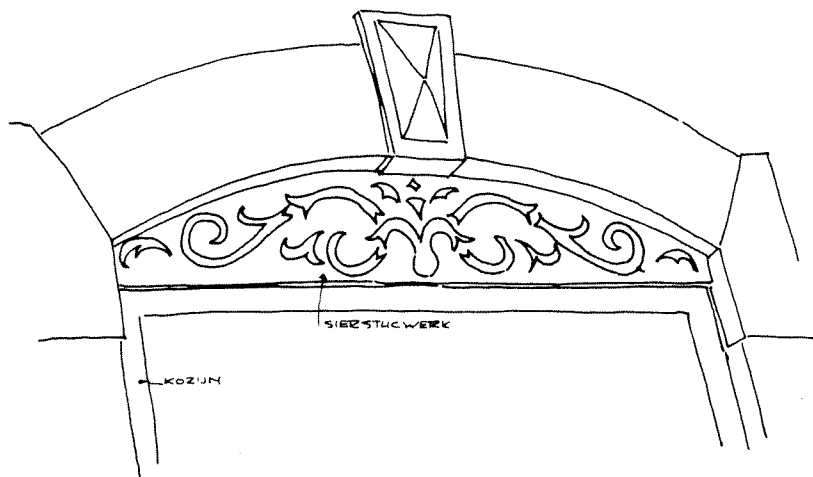
Ook in het recent verleden is de zorg voor afwerking en versiering nog aanwezig. De staande muizetand en vlakversiering in de gevel van Ooipoortstraat 17 (afb. 48) zijn daar voorbeelden van.

De stukadoor

Het meeste werk van deze vakman moeten we binnenshuis zoeken, gemetselde muren werden door hem witgepleisterd. Op plafonds werden kosten nog moeite gespaard. Na het aanbrengen van smalle latjes (en later de rietstengels werd een raaplaag opgebracht waarbij het oppervlak versierd werd met prachtige rozetten en fraai geprofileerde lijsten.

Het buitenstuc-werk bestond in de regel uit het vlak-pleisteren van oude gevels, meestal vanwege nieuw aangebrachte kozijnen of door moeilijk weg te werken scheuren.

Gevels van de 19de eeuw kenmerkten zich onder andere door een gepleisterd oppervlak met relatief grote raamopeningen. Wanneer een gevel er voornaam uit moest zien werd het gevelpleisterwerk uitgevoerd in blokmotief, om daarmee natuursteenblokken te imiteren. In de Gasthuisstraat treffen we diverse gevels aan die zo afgewerkt zijn. Ook Korte Veerpoortstraat 5 (afb. 44) bezit een blokverdeling voorzien van reliëf-afwerking. Het 'vertinnen' of dun pleisteren van het geveloppervlak is een afwerking die regelmatig toegepast werd. Op sommige gevels heeft de stukadoor een aardige versiering achtergelaten zoals bij Ooipoortstraat 74 (afb. 49).

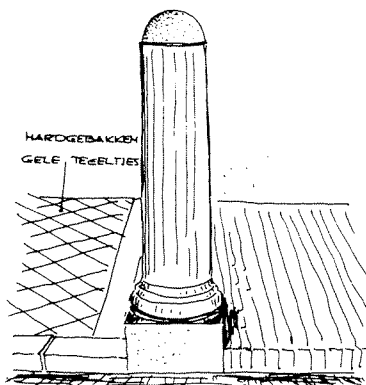
Afb. 49

Ooipoortstraat 74, gestukadoorde kozijnafsluiting.

De steenhouwer

Het materiaal dat door deze 'bouvvakker' gebruikt werd is afkomstig uit de natuur. Natuursteenprodukten zijn te vinden aan de oudste bouwwerken van ons land. Ook in Doesburg werden ze in veel vormen toegepast zoals de tufsteen als bouwsteen (grote kerk en toren) en omrandingen van kruisvensters (stadhuis en de waag). Verder werd er zandsteen, basalt-lava-trachiet, kalksteen, hardsteen en marmer afkomstig uit Duitsland, Frankrijk, België en Italië toegepast voor alle mogelijke bouwdelen zoals: vensters, lijsten, klauwen en afdekstukken, gevelbekleding, dorpels en vloeren.

Naast vakmanschap voor de bewerking moest de steenhouwer de kunst van het beeldhouwen verstaan, denk maar eens aan de venstertracering der grote kerk (afb. 25), de trappen van renaissance-gevels (afb. 30) en gevelstenen (o.a. afb. 8). Ook bouwdelen van geringe proportie zijn de moeite van het bekijken waard, zoals de stoeppalen in diverse uitvoeringen (afb. 50).

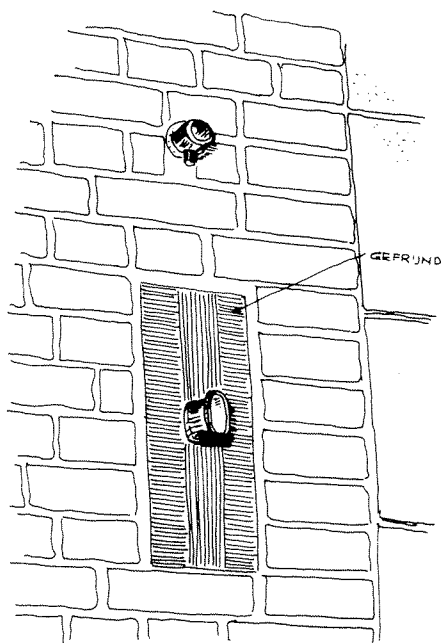
Afb. 50

Koepoortstraat 28, hardsteen stoeppaal.

Op enkele plaatsen in de stad is nog te zien dat er vroeger een straatverlichting met gaslantaarns is geweest. Zo rond 1900 waren er ruim 100 lantaarns aangesloten op het leidingnet van het in Doesburg gefabriceerde gas. Op dit moment zijn er nog ongeveer vijf stille getuigen aanwezig uit deze periode. Het zijn de in-de-muur gemetselde blokjes zandsteen waaraan eens de lantaarns verankerd zaten. Een voorbeeld treffen we aan in de gevel van Koetsveldstraat 8 (afb. 51). Het zichtbaar oppervlak is keurig gefrijnd.

De timmerman

In de middeleeuwen bouwde hij een heel huis, maar aan het einde van die periode nam de metselaar een deel van zijn werkzaamheden over, gevels en muren versteenden. Voor de opbouw van muren werd een combinatie van hout en steen ook veelvuldig toegepast: de vakwerk wand.

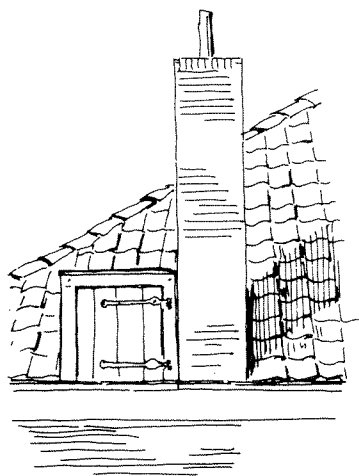
*Afb. 51
Koetsveldstraat 8, natuursteen blokje waaraan
vroeger een gaslantaarn was bevestigd.*

In de binnenstad bezitten verschillende panden nog een binnenwand van vakwerk. Het timmerwerk vormde een aanzienlijk deel van het bouwwerk. Kapkonstrukties met goten, balklagen en vloeren, dakkapellen en kozijnen, trappen en kasten in uitvoering variërend van grof tot fijnzinnig werk. Gelet op het ingewikkelde snijwerk aan sleutelstukken (afb. 27) en voordeurpartijen (afb. 33) moest de timmerman nog al eens de gawe van beeldhouwer bezitten. De variaties in dakkapellen zijn legio, zo is er bijvoorbeeld een enorm verschil tussen de eenvoudige dakkapel aan Veerpoortstraat 33 (afb. 52) en het rijk geprofileerde exemplaar aan Kerkstraat 6 (afb. 53). Naast indrukwekkende voordeuren liet de timmerman het leven aan tientallen winkelpuien. Een voorbeeld van zo'n ambachtelijk samengestelde winkelpui, daterend uit ± 1900 treffen we aan bij Kerkstraat 41 (afb. 54).

De smid

Hij smeedde het ijzer als het heet was en liep vaak naar de pomp als deze defekt was.

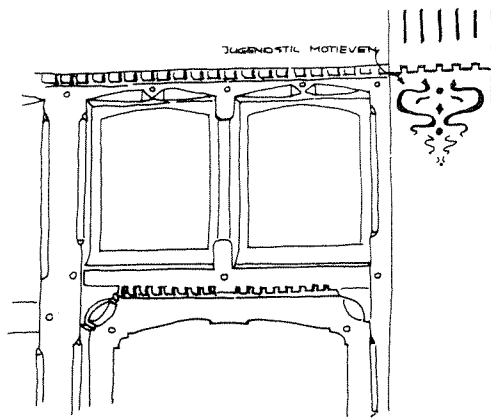
Zijn werk was bescheiden in relatie met dat van metselaar of timmerman, maar toch onmisbaar. Door de eeuwen heen zorgde hij voor de verankeringen van gevels en balken; de spijkers in de kapkonstruktie, de brugstaven in de

Afb. 52
Veerpoortstraat 33
 Eenvoudige dakkapel

Afb. 53
Kerkstraat 6
 Dakkapel met zijborden en tympaan

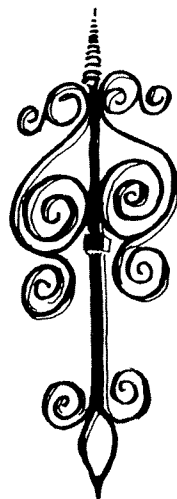
Afb. 54
Kerkstraat 41
 Ambachtelijke pui rond 1900

glas-in-lood vensters, de tralies van keldervensters en hekwerken. Naast zaken van konstruktieve aard smeedde hij ook voor andere plannen: sierwerk zoals lantaarns, stoephekken (afb. 18), torenkruisen en windvanen. Voorbeelden van ankers uit de middeleeuwen tot in de 20ste eeuw zijn overal in de stad te vinden zoals in de Hogestraat, Roggestraat en Ooipoortstraat (resp. afb. 55, 56 en 57).

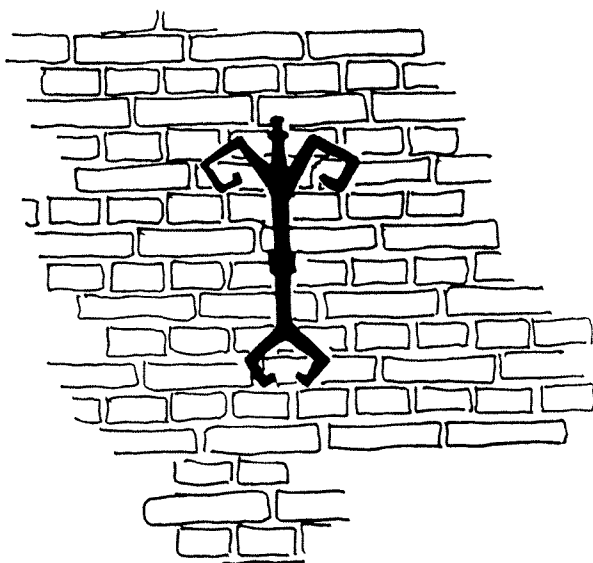
In de 19de eeuw ontstonden, met name aan de Oude IJssel, de ijzergieterijen. Deze brachten veel produkten van voorgefabriceerd ijzerwerk in de handel. Ook in Doesburg paste men veel gietijzerwaren toe, variërend van ankers en goten tot hekwerken en kerkramen (grote kerk).

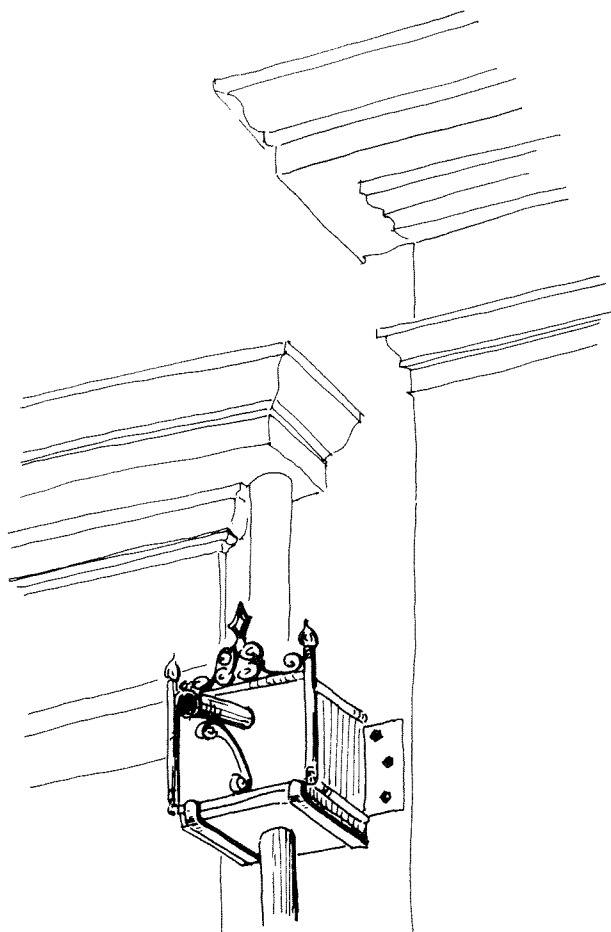
Afb. 55
Hogestraat 2, gevelanker (aangepast voor kozijn)
laat-middeleeuws.

Afb. 56
Roggestraat 5, achtergevel.
Fraai gevelanker $\pm$ 1650.

Afb. 57.
Ooipoortstraat 3, gestileerd gevelanker rond 1900.

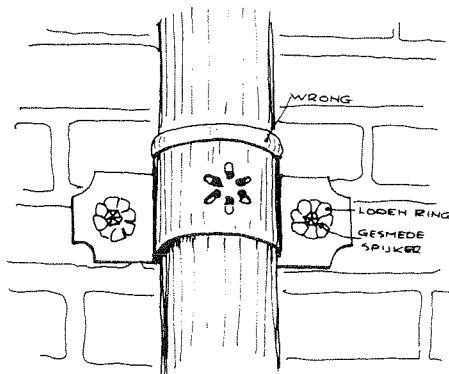
*Afb. 58
Gastelaarsstraat 9, loden vergaibak voor gootwater.*

De loodgieter

De tegenwoordige loodgieter doet z'n naam weinig eer aan, hij werkt meer met andere metalen dan met lood. Na de opkomst van o.a. het goedkopere zink, verminderde de vraag naar lood en koper. Lood werd overal en in veel vormen toegepast, het vond z'n weg als bekledingsmateriaal van daken, dakkapellen en goten, ook was er de toepassing van afvoeren (riolering, regenwater) en waterleidingen.

Koper als bekleding werd in de binnenstad minimaal gebruikt. Zink daarentegen zou een veelvuldig gebruikt materiaal worden voor goten en daken. In Doesburg zijn fraaie staaltjes van het loodgietersambacht te bewonderen, zoals vergaibakken (afb. 58), loden bekledingen (torens grote kerk en stadhuis) en regenwaterafvoeren (afb. 59).

Het was niet de opzet om dit boekje via de regenwaterafvoer in het riool te beëindigen. Was er in het verleden nog wel eens sprake van 'Smeenburg' in plaats van Doesburg, vanwege de open riolen, nu kan iedere Doesburger met een gerust hart zijn stad tonen aan de nieuwsgierige bezoeker. In de laatste decennia werden grote delen van het historisch erfgoed hersteld en gekonsolideerd. Het is onze zorg om het zo te houden.

Afb. 59

Paardenmarkt 14, versierde beugel van regenwaterpijp.

Lijst van gebruikte termen met verklaring

afzaat	- schuin aflopend bovenvlak van een (kerk)raamonderdorpel.
anker	- samengesteld (gesmeed) ijzerwerk dat dient om balken aan muren te koppelen en deze laatste voor uitwijken te behoeven.
arsenaal	- wapenhuis.
aspot	- (aardewerk) pot naast de haard ingegraven om de as in te verzamelen.
basiliek	- kerktype waarvan het middenschip hooggeplaatste ramen bezit welke uitsteken boven het dak van de zijbeuken.
bastion	- (of bolwerk) onderdeel van de vestingbouw, uitlopend in een punt.
bolwerk	- zie bastion.
bouwmeester	- ontwerper en leider van het bouwwerk, hij bouwde vaak zelf mee, later architect genoemd.
brugstaaf	- horizontale metalen roede o.a. in kerkvensters welke de natuurstenen stijlen (montants) verstevigt en de glas-inlood panelen vasthoudt.
cannelure	- groeven, oorspronkelijk als versiering aangebracht in zuilen van griekse tempels.
classicisme	- stroming in de bouwkunst die de klassieke bouwkunst als voorbeeld neemt (vanaf de 17de eeuw), later onstaat het neo-classicisme (tot in de 19de eeuw).
contrescarp	- onderdeel van de vestingbouw, aan de buitenzijde der gracht gelegen schuin oplopend talud.
erker	- uitbouw aan een gevel.
ezelsrug	- gemetselde afdekking van een gevel of muur, er zijn diverse vormen, de middeleeuwse vorm bestaat uit schuingeplaatste stenen, aangebracht aan weerszijden der gevel, op de ontmoeting van beide vlakken is ter afdekking een platte steen aangebracht.
flamboyant	- detailleringsvorm uit de laat gotiek (vlamvormige lichtopeningen in kerkvenster).
fort	- gesloten vestingwerk.
frijnen	- oppervlaktebewerking bij natuursteen bestaande uit smalle, naast elkaar lopende groeven.
gelderse gevel	- geveltype uit de 16de eeuw welke, met name, voorkomt langs de Gelderse IJssel en naaste omgeving, kenmerkend zijn de in- en uitwendig gebogen rollagen en pinakels aan de geveltop.
halve maan	- soms ook wel lunette genoemd, onderdeel van de vestingbouw, een in de gracht gelegen verdedigingswerk welke het bastion dekt, de halve maan ligt dus in het verlengde van het bastion.
hoornwerk	- onderdeel van de vestingbouw, aan de buitenzijde gelegen verdedigingswerk, gevormd door 2 halve bastions.

- insteek (kamer) - tussenverdieping in een hoog vertrek, de insteek (kamer) strekt zich niet uit over de hele oppervlakte van het hoge vertrek. Doesburg bezit nog verscheidene huizen met een insteek.
- kalf - tussendorpel, gelegen tussen deur en bovenlicht.
- kinderbint - vloerbalk van geringe afmeting welke rust op de moerbint (of moerbalk).
- klaauwstuk - vulstuk in de hoeken van een trapgevel, vaak voorzien van in- en uitwendig gebogen vormen en beeldhouwwerk (renaissance).
- koor - aan de oostzijde van de kerk gelegen bouwdeel, vaak voorzien van een veelhoekige beëindiging en verhoogde vloer.
- korfboog - gemetselde overspanning waarvan de vorm ongeveer een halve ellips is, gekonstrueerd met behulp van 3 cirkeldelen.
- korfboognis - verdiept liggend muurvlak dat aan de bovenzijde afgesloten is met een korfboog.
- kozijn - de omranding van raam of deur, uitgevoerd in steen, hout of (soms) metaal.
- kruiskozijn - kozijn dat door middel van middenstijl en tussendorpel in vieren gedeeld wordt, de ondervlakken zijn open en voorzien van luiken, de bovenvlakken zijn voorzien van glas-in-lood.
- loodvoeg - vertikale naad tussen 2 bouwdelen.
- lunette - zie halve maan.
- moerbalk of moerbint moeten - moer = moeder, relatief zware balk waarop of waarin kinderbinten zijn opgelegd.
- sporen in de gevel waaraan te zien is dat er ooit een bouwwerk tegen aan gestaan heeft, of dat de betreffende gevel oorspronkelijk een andere vorm bezat welke in latere tijd gewijzigd is.
- montant - (natuur)stenen stijl in een (kerk) venster.
- monument - bouwwerk dat door zijn grootse, schone of kunstzinnige vormen (of door de eraan verbonden historische waarde) bijzonder eerbiedwaardig wordt geacht, de waardering is er ook om zijn betekenis voor kunstgeschiedenis, geschiedkunde en technologie.
- muizetand - lijst van baksteen als versiering aangebracht, vaak ter plaatse van de dakvoet, de lijst wordt gevormd door uitstekende koppen; bij de platte muizetand steken ze recht naar voren en bij de normale muizetand zij de koppen scheef geplaatst waardoor driehoeken worden gevormd.
- pinakel - siertorentje, aanvankelijk toegepast in de gotische bouwkunst als bekroning op bijvoorbeeld steunberen, in Doesburg als bekroning ter plaatse van gemetselde trapgevels.
- pui - ondergedeelte van een gevel, meest bestaande uit een houten kozijn met grote lichtopeningen en natuurstenen borstwering, veel winkels in de binnenstad bezitten puiën die overwegend rond 1900 zijn aangebracht.

pullenloop	- schoorsteen-beëindiging, veel toegepast in Doesburg, de pullenloop wordt gevormd door (naar 2 zijden) uitgetand metselwerk waarop een afdekking van vorstpannen, de gebogen afdekking wordt met specie glad afgewerkt.
ravelijn	- onderdeel van de vestingbouw, een in de gracht gelegen verdedigingswerk, gesitueerd tussen 2 bastions.
redoute	- eenvoudig rechthoekig gesloten veldwerk.
renoveren	- het herstellen van een gebouw met vernieuwing en aanpassingen aan de woonnormen die op dat moment gelden.
restaureren	- het in goede staat brengen van historische gebouwen, waarbij momenteel als uitgangspunt geldt het consolideren van de laatst aangetroffen toestand, verminderingen en fouten in de bouwconstructie kunnen hierbij hersteld en eigentijdse toevoegingen aangebracht worden.
roede	- smalle houten (of metalen) lat welke, geplaatst in raam of kozijn, de lichtopening in delen splitst.
rollaag	- rij gemetselde stenen (van gelijke hoogte) op hun kant ter afdekking van een gevel of muur, de dikte der rollaag komt overeen met de muurdikte, vaak is de rollaag een halve steen (kop) hoog.
rosmolen	- molen welke door een ros (paard) wordt aangedreven.
schoonwerk	- muurwerk dat bestemd is om in het zicht te blijven, er komt dus geen pleisterlaag op.
schouder	- het horizontale gedeelte als beginpunt (onderzijde) van bijvoorbeeld een topgevel.
sleutel stuk	- plat balkstuk aangebracht onder de einden (opleggingen) van moerbalken ter vergroting van het draagvlak en ter verkleining van de overspanning.
snijwerk	- bouw onderdeel, bijvoorbeeld bovenlicht dat een versiering heeft van houtsnijwerk of metaalwerk.
spaanis	- vlak van terugliggend metselwerk aan een gevel, bedoeld om stenen uit te sparen en de gevel te verlevendigen.
spitsboog	- boogvorm waarbij de gebogen lijnen elkaar onder een hoek ontmoeten in de top, toegepast o.m. in de gotische bouwkunst.
spijker	- gesmede ijzeren nagel.
stormroede	- (of bindroede), dunne metalen staaf, horizontaal aangebracht tegen het glas-in-lood, de roede biedt houvast tegen de wind en het lood der beglazing wordt er aan verbonden.
tufsteen	- vulkanisch gesteente dat in de Eifel gewonnen wordt, het was de voorloper van de baksteen, de steen is vrij zacht en lichtgeel van kleur.
tympaan	- driehoekige- of segmentvormige beëindiging op een gevel of een deel daarvan; het terugliggende middenveld is omsloten door geprofileerde lijsten.
vakwerk	- wandconstructie bestaande uit een raamwerk van houten regels en vullingen van baksteen (aanvankelijk leem).

vertinnen	- het aanbrengen van een dunne pleisterlaag op metselwerk, voor zichtwerk wordt het oppervlak met bijvoorbeeld een handstoffer egaal afgewerkt waarbij in veel gevallen de structuur van het achterliggende metselwerk enigszins zichtbaar blijft.
vesting	- aanvankelijk middeleeuwse versterkte stad, later uitgevoerd met 'aardwerken' (wallen) volgens verschillende stelsels.
vlechting	- dooreen gevlochten metselwerk waarbij een topgevel tandsgewijs wordt afgewerkt.
wal	- onderdeel van de vestingbouw, aarden dam die de stad omsluit.
wisseldorpel	- de naam voor 2 dorpels gezamenlijk, n.l. bij het schuifraam, de onderdorpel van het bovenraam en de bovendorpel van het onderraam overlappen elkaar in gesloten toestand.
wrong	- een op de regenwaterpijp gesoldeerd omlopend bandje in ronde vorm dat de pijp laat steunen op de gootbeugel.

Inhoud

Ir. C.J.A. Scheepers:

Een nieuwe gids voor onze binnenstad.....	5
---	---

J.W. van Petersen:

De geschiedenis van Doesburg in het kort.....	7
Een wandeling door oud Doesburg.....	11
De wallen van Doesburg.....	32

G.J. Bouwhuis:

Bouwstijlen in de binnenstad.....	34
Situering en ontwikkeling van het woonhuis.....	43
Restaureren vroeger en nu.....	45
Doesburg als kompositie.....	47
De bouwers.....	52
Lijst van gebruikte termen met verklaring	60

De Stichting Stadsherstel Doesburg,
Veerpoortstraat 11, 6981 BL Doesburg,
tel.: 08334-73857 is een dochter van de
Monumentenvereniging 15 april 1945.
Zij werd opgericht in 1982 en houdt zich
 bezig met de bevordering van het stede-
schoon in Doesburg in het algemeen en
het herstellen en restaureren van monu-
menten en beeldbepalende panden in
het bijzonder.

Door lid te worden van de Monumen-
tenvereniging 15 april 1945 (zie voor-
flap) bevordert u tevens het werk van de
Stichting Stadsherstel Doesburg.

MONUMENTENVERENIGING 15 APRIL 1945

